

Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Právnická fakulta

NOTITIAE NOVAE
FACULTATIS IURIDICAE
UNIVERSITATIS MATTHIAE BELII
NEOSOLII
ROČNÍK
XXIII.

2019

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Predseda redakčnej rady a vedecký redaktor:

doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.

Predseda edičnej komisie:

JUDr. Monika Némethová, PhD.

Recenzenti:

Mult. Dr. h. c. prof. JUDr. Mojmir Mamojka, CSc.

prof. JUDr. Ján Cirák, CSc.

doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.

doc. JUDr. Soňa Kubincová, PhD.

doc. JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD.

doc. JUDr. Jaroslav Klátik, PhD.

.Zostavovateľ:

JUDr. Monika Némethová, PhD.

Príspevky neprešli jazykovou korektúrou.

Vydavateľ:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Právnická fakulta UMB

© Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici

ISBN 978-80-557-1583-4

EAN 9788055715834

OBSAH

Mgr. Kristína Alakšová	
Daň z príjmu pri prevode vlastníctva nehnuteľnosti	5
Jana Slivka Bedlovičová	
Materská dovolenka duchovných Evanjelickej cirkvi Augsburgského vierovyznania	14
Erik Elias	
Vybrané aspekty daňových trestných činov v právnom poriadku slovenskej republiky	24
Mgr. Júlia Floreková	
Postavenie správcu v našom právnom poriadku	35
Daniela Gandžalová	
Súdne preskúmanie rozhodnutí orgánov verejnej správy – vybrané otázky	46
Róbert Jáger	
Spôsobilosť na práva a spôsobilosť na právne úkony v uhorskom feudálnom práve	110
Róbert Jáger	
Vývoj inštitútov štátnej správy a samosprávy na území Slovenska v stredoveku	149
Renáta Jakubčová	
Inštitút zániku manželstva a inštitút vyhlásenia neplatnosti manželstva podľa kánonického práva	186
Jaroslav Klátik	
Posilnenie uplatňovania elektronického monitoringu legislatívnymi zmenami	196
Darina Králiková	
Vybrané inštitúty zákonnej úpravy oddĺženia fyzických osôb	208
Miloš Levrinc	
Hmotnoprávne normy určené výlučne na úpravu zmluvných vzťahov vznikajúcich v medzinárodnom obchode	217
Júlia Ondrová	
Právo na súdnu a inú právnu ochranu	270

Júlia Ondrová, Martin Skaloš	
Súdna moc v retrospektívnom vývoji na území súčasnej slovenskej republiky a českej republiky	331
Anna Schneiderová	
Historické, lingvisticko-translatologické a didaktické aspekty anglického právneho jazyka	391
RECENZIE	433
Róbert Jáger	
Recenzia na dielo Jaroslava Chovanca Postavenie a ochrana národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike	434
Róbert Jáger	
Užhorodský rukopisný Pseudozonar – Pravidlá mníšskeho a svetského života z prelomu 16.-17.storočia	437

Róbert Jäger¹
VÝVOJ INŠTITÚTOV ŠTÁTNEJ SPRÁVY
A SAMOSPRÁVY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA
V STREDOVEKU

Kľúčové slová:

štátna správa, samospráva, dejiny Slovenska, stredovek

Abstrakt: JÁGER, R.: Vývoj inštitútov štátnej správy a samosprávy na území Slovenska v stredoveku. V štúdiu charakteru vedeckej monografie je popisovaný a analyzovaný vývoj inštitútov štátnej správy a samosprávy na území dnešného Slovenska od najstarších čias existencie predštátnych a štátnych útvarov (od raného stredoveku) až do konca stredoveku. Snaha je sústredená na poukázanie špecifik, ktoré mali štátna správa a samospráva v stredoveku. Jednalo sa o inštitúty, ktoré sice tvorili predstupeň inštitútov štátnej správy a samosprávy novovekého a moderného štátu existujúceho na našom území, aj napriek tomu ich podoba bola v mnohom diametrálne odlišná od tej, ktorá existuje v prave dnešnom. Aj napriek týmto rozdielom je poukazované na to, že v mnohých prípadoch pri popisovaných inštitútoch sa jedná do značnej miery o kontinuitu právnej úpravy predmetných inštitútov.

Keywords:

State administration, Local Administration, History of Slovakia, Middle Ages

Abstract: JÁGER, R.: Development of Institutes of State Administration and Local Administration in the territory of Slovakia in the Middle Ages. In this study of the character of the scientific monograph is described and analyzed the development of institutes of state administration and local administration in the territory of Slovakia from the earliest times of the existence of the state (from the early Middle Ages) until the end of the Middle Ages. These were institutes which, although they were a precursor to the institutes of state administration and self-government of the modern and modern state, existed in our territory, although their form was in many ways diametrically different from that existing in today's. Despite these differences, it is pointed out that in many cases the institutions described are largely about the continuity of the legislation of the concerned institutions.

¹ Doc. JUDr. PhDr. Róbert Jäger, PhD. Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra dejín štátu a práva, Komenského 20, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. Štúdia je výstupom grantového projektu APVV-16-0362 *Privatizácia trestného práva - hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačné - technické aspekty*.

ÚVOD

Správa verejných záležitostí skladajúca sa primárne zo štátnej správy a samosprávy je základom fungovania každého moderného štátu. Tieto zložky fungovania moderného štátu však tvorili aj základ fungovania stredovekých štátov. Účelom tejto štúdie charakteru vedeckej monografie je poukázať, ako tieto zložky verejnej správy na našom území vznikli a fungovali. Časové vymedzenie popisu predmetnej problematiky sme vymedzili stredovekom. Hoci sa za začiatok stredoveku všeobecne uvádza zánik Západorímskej ríše v roku 476 n. l., pre absenciu priamych a dôveryhodných prameňov popisujúcich vývoj spoločnosti Slovanov tesne po piatom storočí, ako aj preto, že ešte ani v šiestom storočí na našom území nepredpokladáme existenciu rozvinutejších prvkov miestnej správy (o štátnej správe nehovoriac) sme nútení začiatok popisovaného obdobia posunúť približne o dve storočia neskôr.

Hoci sa všeobecne uvádza, že „prvým štátom“ Slovanov existujúcim na území dnešného Slovenska je Veľká Morava, prvky existencie verejnej správy (konkrétne miestnej správy) môžeme hľadať výrazne skôr ako vznikla Veľká Morava. Prvé zmienky o existencii politického útvaru na našom území, majúceho aspoň základné znaky správy verejných záležitostí je Samova ríša (hoci ju za štát považovať nemôžeme). Práve obdobie existencie Samovej ríše je teda obdobím, ktorým začíname popisovanie predmetnej problematiky. Nasleduje obdobie Nitrianskeho a Moravského kniežatstva, obdobie Veľkej Moravy a Uhorského feudálneho štátu. Obdobím, ktorým sa pre dejiny územia dnešného Slovenska končí stredovek je rok 1526, kedy sa konala Bitka pri Moháči. Táto udalosť, pri ktorej bolo porazené vojsko uhorského panovníka osmanskou armádou symbolicky uzatvára obdobie slovenského stredoveku. Preto aj táto štúdia uzavrie popis inštitútov verejnej správy práve obdobím pred tzv. Moháčskou katastrofou.

Keďže aj stredovek je veľmi dlhým obdobím, počas ktorého nielen spoločnosť, ale aj právo prekonávali výrazné zmeny, prácu sme vnútorne členili podľa všeobecne uznávaného členenia vývoja štátu a práva na našom území. V prvej kapitole popisujeme vývoj prvkov miestnej správy v predštátnom období, teda v období existencie Samovej ríše a Nitrianskeho a Moravského kniežatstva. Poukážeme pritom, že prinajmenšom miestna správa existovala na našom území už pred vznikom Veľkej Moravy (teda ešte pred vznikom štátu), a že práve fungovanie miestnej správy bolo nevyhnutným predpokladom vzniku štátu ako takého. Poukážeme taktiež, že prvky inštitútov miestnej správy na našom území historicky predchádzajú vznik štátu o viac ako storočie.

V druhej kapitole poukážeme, ako fungovala správa štátu a samospráva na Veľkej Morave. Osobitnú pozornosť pritom venujeme práve problematike miestnej správy. Prínosom tejto časti práce je použitie lingvisticko-etymologickej metódy skúmania termínov staroslovenčiny použitých na označenie jednotiek miestnej správy obsiahnutých vo veľkomoravskom Nomokánone, na základe ktorej rekonštruujeme prvky fungovania a vertikálne usporiadanie jednotlivých zložiek miestnej správy Veľkej Moravy. Zároveň poukazujeme na to, ako bola

krajina riadená ako celok, aký bol rozsah pôsobnosti panovníka ako aj nástupnícky systém v krajine.

V tretej kapitole popisujeme fungovanie ústrednej štátnej správy a samosprávy ranofeudálneho Uhorského kráľovstva existujúceho na našom území od konca 10. storočia. Popisujeme charakter patrimoniálneho feudálneho štátu, ako ranej formy existencie štátu založeného dynastiou Arpádovcov. Porovnávaním fungovania prvkov štátnej správy a samosprávy poukazujeme na zjavnú motiváciu fungovania a riadenia verejných záležitostí ranofeudálneho Uhorska s riadením verejných záležitostí Veľkej Moravy. Poukazujeme pritom aj na kontinuitu správy riadenia jednotiek miestnej správy veľkomoravského a veľkomoravského obdobia a ich včlenenie do správy uhorského štátu.

Vo štvartej kapitole popisujeme zmeny v ústrednej štátnej správe a v samospráve Uhorského kráľovstva v období feudálnej rozdrobenosti. V systéme správy verejných záležitostí v tomto období došlo k markantným zmenám: panovník síce formálne stojí na čele krajiny, ale jeho moc je výrazne oslabená. Panovník stráca priamu kontrolu nad jednotlivými časťami krajiny, a túto kontrolu preberajú feudáli, ktorých postavenie je do značnej miery na panovníkovi fakticky nezávislé. Krajina sa akoby rozpadá na jednotlivé časti ovládané feudálmi. Zmeny nastávajú aj v samospráve: župy už nie sú centrami správy panovníckeho majetku, ale dostávajú sa do rúk tvoriaceho sa stavu aristokracie.

V poslednej kapitole venujeme pozornosť vývoju inštitútov štátnej správy a samosprávy na našom území v období stavovskej monarchie. Jedná sa o obdobie, kedy moc feudálov ovládajúcich jednotlivé časti krajiny bola prekonaná a panovnícka moc bola opäť posilnená. Zároveň aj šľachta získava výrazný podiel na správe verejných záležitostí, pričom tento podiel na moci je koncentrovaný najmä v miestnej správe. Dochádza tak ku konsolidovaniu správy verejných záležitostí, kedy sa riadenie krajiny ako celku sústreďuje primárne do rúk panovníka, a riadenie samosprávnych záležitostí je koncentrované najmä v rukách šľachty. Takto ustálený model fungovania a koexistencie štátnej správy a samosprávy na našom území pretrval aj počas veľkej časti novoveku.

Pri popise jednotlivých období vývoja inštitútov štátnej správy a samosprávy na území dnešného Slovenska v stredoveku sa snažíme o poukázanie kontinuity v správe verejných záležitostí v jednotlivých obdobiach. Správa verejných záležitostí síce vykazuje markantné zmeny v jednotlivých vývojových obdobiach stredoveku, avšak tieto zmeny sa neudiali „zo dňa na deň“, ale kým sa uplatnili v praxi uplynuli niekedy aj desaťročia. Tieto zmeny pritom boli niekedy až také pomalé, že ľudia žijúci v danom období si ich ani nemuseli uvedomovať.

Záverom úvodu považujeme za nevyhnuté uviesť terminologickú poznámku: v tejto práci síce používame termíny ako *verejná správa*, *štátna správa* a *samospráva*, avšak tieto termíny dobovému jazyku známe neboli. Jedná sa o termíny, ktoré sa do vedeckého jazyka práva dostali až v najmladšej dobe a ich používanie pre obdobie stredoveku je neologizmom. Aj napriek tomu, pre lepšie pochopenie prejednávanej problematiky, ich v práci používame. Používanie

pôvodných termínov by totiž výrazne skomplikovalo pochopenie predmetnej problematiky pre súčasníkov.

1 Správa verejných záležitostí predštátnych útvarov na území Slovenska

Približne v 5. a 6. storočí prichádzajú do strednej Európy slovanské kmene, a s časovým oneskorením niekoľko desaťročí nasledujú (znova) Avari. Avari a Slovania pôvodne žili v symbióze (pravdepodobne vynútenej Avarmi), neskôr Slovania proti Avarom bojovali. Práve v období po príchode Slovanov do Karpatskej kotliny sa začínajú procesy o niekoľko storočí vedúce k rozpadu rodového zriadenia a umožneniu vytvorenia prvých predštátnych útvarov a následne k vytvoreniu štátnych útvarov. Podotýkame, že proces rozpadu rodového zriadenia sa ukončil až v období po vytvorení prvých štátov, a bol to proces prirodzený a pomalý. Existenciu prvkov rodového zriadenia môžeme nájsť v riadení menších územných jednotkách ešte v období veľkomoravskom.² Nezastávame teda tézu, že rozpad rodového zriadenia bol ukončený pred vytvorením prvých štátov na našom území.

Už v období existencie slovanskej kmeňovej organizácie (v predštátnom zriadení Slovanov) predpokladáme existenciu kniežat (*knězov*).³ Ich spoločenské postavenie sa však líšilo od postavenia moravských (či veľkomoravských kniežat). Pôvodné kniežatá v období kmeňovej organizácie neboli suverénnymi vládcami ovládajúcimi územie krajiny, ale boli to skôr spoločensky a majetkovo nadriadené osoby, ktoré vo svojom okolí boli akceptované ako vládcovia. Kniežatá v predštátnom období (na rozdiel od obdobia veľkomoravského) boli skôr menšími lokálnymi vládcami, a ich postavenie bolo odvíadané od bohatosti a moci rodu, z ktorého pochádzali. Práve s ich pôsobením na našom území pravdepodobne možno spájať vytváranie prvých opevnených centier, prvých hrádov (v literatúre niekedy označovaných aj ako „hradiská“).⁴

Rozširovaním moci kniežat a rozširovaním územia, ktoré kniežatá ovládali, dochádzalo k pozvoľnému spájaniu rodov (založených primárne na pokrvných väzbách medzi rodovými príslušníkmi) a vytváraní kmeňov, teda jednotiek, ktoré zahŕňali viac rodov, a medzi rodmi spojenými v kmeni už nemusela existovať pokrvná príbuznosť. Takto vzniká kmeňová organizácia alebo *kmeňový zväz*, pre príslušníkov ktorého je spájajúcim jednak osoba kniežata, ale aj územie, na ktorom príslušníci kmeňa žijú. Postupne dochádza k nahrádzaniu príslušnosti pokrvnej (medzi jednotlivcami určitej organizačnej štruktúry) príslušnosťou

² JÁGER, R.: *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 65.

³ JÁGER, R.: Titulatura veľkomoravských panovníkov. In: *Teoretické úvahy o práve*. Trnava: TRUNI, 2016.

⁴ Najstaršie hrady (či „hradiská“) v predštátnom období, ale aj v období ranofeudálneho štátu mali takmer výlučne drevenú konštrukciu, murované hrady, ako ich poznáme z našej histórie sa začali stavať až po 13. storočí.

teritoriálnou. V procese vytvárania teritoriálnych jednotiek sa tiež predpokladá spájanie kmeňov, a vytváranie nadkmeňovej organizácie.⁵

Najstaršou nadkmeňovou organizáciou, ktorá je doložená v historických písomných prameňoch je tzv. Samova ríša. V diele nazvanom Fredegarova kronika, ktoré primárne popisuje franské dejiny sa okrajovo pospisujú udalosti, ktoré sa stali počas vládnutia franského panovníka Dagoberta.⁶ Jeho kupcov prepadli slovanskí obyvatelia, a tak Dagobert k ich vládcovi vyslal svojho vyslanca Sycharia, aby tento vymohol za zabitých kupcov a ukradnutý tovar náhradu. Z popisu ich stretnutia sa dozvedáme, že Slovania (označovaní v texte ako Vinidi) mali za svojho vládcu „kupca Sama“, ktorého si zvolili preto, lebo videli jeho užitočnosť v boji s Hunmi. Samo vládol 35 rokov, mal 12 slovanských manželiek a s nimi 15 synov a 22 dcér.⁷ Ďalší text opisuje boje Slovanov proti Germánom v bitke pri Vogastiburgu.⁸

Samo je v pôvodnom texte Fredegarovej kroniky označovaný ako *rex*, pričom toto Samovo označenie býva niekedy prekladané vo význame kráľ, a Samo je označovaný za „kráľa Slovanov“. Tento preklad však nie je celkom vhodný. Stredoveký latinský termín *rex* síce má význam „kráľ“, ale okrem toho má aj význam „vládca“ alebo „knieža“.⁹ Stredoveké jazyky boli charakteristické mnohovýznamovosťou svojich slov, a rovnako to bolo aj pri použití termínu *rex*. Proti použitiu označenia Sama za kráľa môže byť použité aj to, že v 7. storočí, kedy Samo žil, náš jazyk nepoznal a nepoužíval termín ani pojem „kráľ“. Sama je vhodnejšie označovať (už v čase jeho života používaným) slovanským termínom knieža alebo vladyka.

Z pohľadu predmetu dejín štátu a práva tzv. Samova ríša predstavovala iba dočasné zjednotenie slovanských kmeňov, proti vonkajšiemu tlaku Avarov (a Bavorov). Tento politický a účelový zväz kmeňov existoval od rokov 623/624 a jeho zánik je viazaný na smrť zakladateľa - Sama roku 658. Nejednalo sa o štátny útvar, ale o predštatný útvar - nadkmeňový zväz. Tento bol formáciou niekoľkých, účelovo spojených kmeňov, s pravdepodobnou lokalizáciou na území dnešného juhozápadného Slovenska, horného Rakúska a južnej Moravy, eventuálne aj časti severozápadného Maďarska.

O systéme správy, obyčajoch alebo zvykoch obyvateľstva tohto útvaru Fredegarova kronika nepodáva žiadne správy. V odbornej literatúre sa aj napriek tomu môžeme stretnúť aj popismi správny Samovej ríše: Samo je označovaný za

zvoleného kráľa, ktorý stojí na čele „vojenskej demokracie“ v rámci ktorej existovalo „kmeňové ľudové zhromaždenie“. Tieto pokusy však považujeme za pomerne špekulatívne a vzhľadom na pokrok v oblasti súčasného skúmania dejín na našom území aj za prekonané.

Po Samovej smrti sa tento nadkmeňový zväz rozpadol, a jeho bývalé územie bolo opäť ovládané jednotlivými kmeňovými zväzmi. Tzv. Samova ríša ako nadkmeňový zväz je prvým predštatným útvarom Slovanov, ktorý existoval z časti aj na našom území a máme o ňom písomné historické doklady. To však neznamená, že okrem tzv. Samovej ríše na našom území pred rokom 623 alebo po roku 658 neexistovali aj iné obdobné nadkmeňové zväzy: o ich existencii však písomné zmienky nemáme.¹⁰

Na prelome 8. a 9. storočia boli vytvorené spoločenské a hospodárske predpoklady nadkmeňového zväzu, ktorý sa svojim charakterom už začal približovať k podobe, akú neskôr mali ranostredoveké štáty. V období vrcholiacich protiavarských vojen bola v okolí dnešnej Nitry upevňovaná vláda domácej dynastie, ktorá postupne odstraňovala avarskú nadvládu a budovala svoju dŕžavu. Z kmeňovej „aristokracie“ vyčlenený vládnucci rod si postupne upevňoval svoje majetkové a vojenské postavenie. Tento vládnucci rod sa opieral o sústavu nových hradov a vojenských družín: okrem Nitry do pôsobnosti kniežatstva patrili aj hrady Majcichov, Podebim, Trenčín, Molpír, Neštich Bratislava a Mužla, Prievídza, Vyšehrad, Ostrá skala na Orave, Kalamárka pri Detve a Čingov na Spiši.¹¹

Prvým kniežatstvom Nitrianskeho kniežatstva, ktorého existenciu máme dokázanú aj v písomných prameňoch bol knieža Pribina. Avšak je vysoko pravdepodobné, že ešte pred jeho nástupom do pozície kniežaťa vládli v Nitriansku aj iné kniežatá z jeho rodu, ich mená však nepoznáme. Pribina teda nie je prvým vládcom Nitrianska, je len prvým vládcom Nitrianska, ktorého meno poznáme a jeho existencia je historicky dokázaná.¹² Nitrianske kniežatstvo malo za sebou už dlhšiu históriu, ale zdá sa, že pozornosť vtedajších kronikárov uniklo. Z archeologických nálezov je však zrejmé, že mocenské centrum v Nitre sa budovalo dlhší čas a Pribinovi predkovia už vládli v poslednej štvrtine 8. storočia.¹³

V roku 822 v Nitre vysvätil salzburský arcibiskup Adalrák kresťanský chrám. Zaujímavým pritom je, že samotný Pribina v čase vysvätenia ešte kresťanom nebol, predpokladá sa, že chrám bol postavený a vysvätený pre potreby

⁵ Porovnaj s LYSÝ, M.: Transformácia kmeňovej spoločnosti na štát, vznik Veľkej Moravy a Uhorska. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXVIII. Bratislava: UK, 2010.

⁶ Zmienky o tzv. Samovej ríši sa nachádzajú aj v *Povestiach vrémenných lét*.

⁷ Text Fredegarovej kroniky sa nachádza napr. v diele BEŇKO, J. et al.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava: Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 48-49.

⁸ Dodnes presne nie lokalizovaný slovanský hrad. Porovnaj s STEINHÜBEL, J.: *Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2011.

⁹ ŠPAŇÁR, J. - HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský/slovensko-latinský slovník*. Bratislava: SPN, 1998, s. 527.

¹⁰ Rovnako by sme však písomné zmienky nemali ani o Samovej ríši, ak by Samovi ľudia nezabili a neokradli franských kupcov, a franský panovník by tento konflikt neriešil.

¹¹ STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo : počiatky stredovekého Slovenska : rozprávania o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. Storočia*. Bratislava: Veda, 2004, s. 41.

¹² JÁGER, R.: *Titulatura veľkomoravských panovníkov*. In: *Teoretické úvahy o práve*. Trnava, 2016.

¹³ KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava: Fortuna print, 1998, s. 96.

Pribinovej bavorskej manželky, ktorá kresťanka bola.¹⁴ Predstavený tohto kostola pravdepodobne organizoval misijnú činnosť v krajine a podliehal pasovskému biskupovi. Aj napriek tomu, že Pribina nebol kresťan, v Nitriansku prebiehala kristianizačná misia, a časť obyvateľstva už kresťanstvo prijala. V porovnaní s Nitrianskom malo susediace Mojmirovské kniežatstvo určitý vývojový náskok: v danom období panovník Moravského kniežatstva Mojmir kresťanstvo prijal, a pod jeho patronátom sa kresťanstvo rýchlejšie šírilo po jeho krajine.¹⁵

Historické premene nepodávajú podrobnejšie zmienky o organizovaní verejných záležitostí Nitrianska. Z orgánov verejnej moci máme doloženú len existenciu panovníka – kniežaťa. Predpokladá sa, že významnú úlohu pri riadení verejných záležitostí mala aj jeho (vojenská) družina. Družina nemala len charakter vojenskej silovej jednotky, ale obdobne ako tomu bolo aj na Veľkej Morave alebo iných krajinách daného obdobia pomáhala panovníkovi aj pri vykonávaní prvkov verejnej moci. (Práve vojenská družina tvorila sprievod, ktorý po vyhnaní Pribinu z Nitrianska roku 833 sprevádzala panovníka do Východnej Marky Franskej ríše, ako jeho „verní ľudia“.)

Pribinovo kniežatstvo charakterizovali už nie znaky personality a právomoci orgánov kmeňa, ale atribúty teritoriality a počiatky verejnej moci. Moc kniežatstva reprezentoval knieža (*knězb, vladyka*), ktorý sídlil v rozsiahlom dvorci so svojou vojenskou družinou a služobníctvom.¹⁶ Medzi ľuďmi obývajúcimi jeho dvorec a podieľajúcimi sa na správe verejných vecí už neboli dôležitými pokrvné väzby rodu (tak ako tomu bolo pri kmeňovej organizácii) ale obývanie určitého územia a podieľanie sa na verejnej moci.

Z personálneho princípu charakteristického pre staršie organizácie nastáva posun k teritoriálnemu charakteru. Všetci je potrebné podotknúť, že organizácia verejných záležitostí a spravovania Nitrianskeho kniežatstva stále ešte nedosiahla stupeň, aby sme Nitriansko mohli označiť za ranostredoveký štát. Moc v Nitriansku nepôsobila nad všetkým obyvateľstvom obývajúcim celé územie krajiny do takej miery, aby bola účelne presadzovaná vôľou panovníka. Rozvinutejší správny aparát na úrovni riadenia záležitostí kniežatstva ako celku, riadenia rozvinutej miestnej správy alebo rozvinutej sústavy súdnictva nepredpokladáme. Tieto atribúty spĺňala až Veľká Morava, a aj to až v od nástupu vlády Svätopluka.

Roku 833 bol knieža Pribina porazený moravským kniežaťom Mojmirom a Pribina ako bývalé nitrianske knieža istý čas putoval po niekoľkých panovníckych dvoroch až sa napokon usadil pri Blatenskom jazere.

¹⁴ KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. c. d. s. 96.

¹⁵ K otázkam prijímania nového náboženstva pôvodným obyvateľstvom pozri bližšie napr.: SOMMER, P.: *Svätý Prokop – z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 49; SLÁMA, J.: Nejstarší kontakty Čech s křesťanským světem. In: DOLEŽALOVÁ, E. (ed.): *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*. Praha: Lidové noviny, 2011, s. 13-20.

¹⁶ STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo : počiatky stredovekého Slovenska : rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. c. d. s. 41.

Východofranský kráľ Ľudovít Nemec udelil Pribinovi okolo roku 840 Panónske kniežatstvo najskôr do držby, okolo roku 847 do dedičného vlastníctva a Pribina sa opäť stal kniežaťom. Až do svojej smrti roku 861 bol vazalom Východofranskej ríše. Po jeho smrti nastúpil na kniežací stolec Pribinov syn Koceľ. Počas svojich ciest sa u Koceľa zastavili aj Konštantín a Metod, ktorý prijal ich myšlienku šírenia liturgie v slovanskom jazyku, a Koceľovo kniežatstvo bolo jedným z centier cyrilometodskej vzdelanosti v danom období. Posledným kniežaťom Panónskeho kniežatstva bol Braslav, ktorý vládol od roku 896. Panónske kniežatstvo existovalo až do obdobia prelomov rokov 900/901. Panónske kniežatstvo nebolo samostatným štátnym útvarom, existovalo na území Východofranskej ríše.

Staršia slovenská historická literatúra prezentovala (z dnešného uhla poznania nesprávne) Pribinu ako „prvého slovenského panovníka“ a hlavu „slovenskej štátnosti“ už v predveľkomoravskom období. V období Slovenskej republiky vojnového obdobia mala takáto prezentácia Pribinu dve úrovne: prvou bolo poukázanie na vyhnanie „slovenského panovníka“ Moravanmi s poukázaním na prvú „českú agresiu na Slovensku a proti Slovákom“. Druhá úroveň bola prezentovaním Pribinu ako Panónskeho kniežaťa – verného vazala Východofranskej ríše (resp. Nemeckej ríše) ako vzor Nemeckej a Slovenskej spolupráce, resp. Údajnej osudovej jednoty s nacistickou treťou ríšou, ako vzor jednoty nemeckých a slovenských zbraní po roku 1939.¹⁷

2 Správa verejných záležitostí Veľkej Moravy

V našich dejinách je veľkomoravský štát vymedzovaný rokmi 833 až 906/907. V roku 833 došlo k zjednoteniu Nitrianskeho a Moravského kniežatstva. Po vojenskom obsadení Nitrianskeho kniežatstva Mojmirom a jeho armádou bol Pribina vyhnaný zo svojho kniežatstva a Nitriansko bolo pripojené k Moravskému kniežatstvu. Táto udalosť je vo všeobecnosti považovaná za začiatok dejín Veľkej Moravy, a je považovaná aj za začiatok existencie veľkomoravského štátu. Konštatovanie uvedené v predchádzajúcej vete má však dve „úskalí“: označenie Veľká Morava v danom období neexistovalo. Prvé písomné zachytenie tohto názvu pochádza až z obdobia po zániku Veľkej Moravy.¹⁸ Aj napriek tomu, kvôli všeobecne vžitému používaniu tohto slovného spojenia, budeme v tejto učebnici používať označenie Veľká Morava.

Druhým problematickým (ale zároveň veľmi častým) konštatovaním je, že Veľká Morava sa po roku 833 stala štátom. Zjednotením Nitrianskeho a Moravského kniežatstva nedošlo v oblasti správy verejných záležitostí k takým

¹⁷ Citované podľa BEŇA, J. - GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I (do roku 1918)*. c. d. s. 36.

¹⁸ Písomná zmienka, kde bol prvý krát použitý názov „Veľká Morava“ (*Megalé Morabia*) sa nachádzala v diele Konštantína VII. Porfyrogeneta v jeho diele O spravovaní Ríše (*De Administrando Imperio*) z obdobia rokov 948-952. Uvedený dokument je k dispozícii v diele BEŇKO, J. et al.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. c. d. s. 86-87.

vážnym spoločenským zmenám, v dôsledku ktorých by bolo možné Veľkú Moravu označovať za „štát“ bezprostredne po roku 833. Zjednotením Nitranská a Moravská sa vlastne len začal proces vytvárania sústavy orgánov verejnej moci, ktoré v neskoršom období môžu priznať Veľkej Morave štátny charakter. Presné vymedzenie roku, od kedy Veľkú Moravu možno považovať za štát, však nie je možné. Procesy zmien stredovekej spoločnosti boli natoľko pomalé a prirodzené, že takéto vymedzovania presnými rokmi v stredovekých dejinách nemajú ani zmysel.

Ak by sme však chceli učiť obdobie, kedy Veľká Morava už mala charakter štátneho útvaru, je to obdobie vlády Svätopluka. Práve na záver Svätoplukovej vlády sa charakter Veľkej Moravy najviac približoval predstave o fungovaní stredovekého štátu. Práve preto sa používa na označenie obdobia predchádzajúceho Svätoplukovej vláde termín Veľkomoravské kniežatstvo, a od obdobia jeho vlády sa krajina označuje ako Veľkomoravská ríša.

2.1 Ústredná štátna správa Veľkej Moravy

Štátnu formu Veľkej Moravy môžeme charakterizovať ako ranostredovekú monarchiu.¹⁹ Najvyšším orgánom verejnej moci Veľkej Moravy bol panovník s titulom knieža.²⁰ Panovník držal vo svojich rukách väčšinu verejnej moci: mal prevažnú časť zákonodarnej, výkonnej aj súdnej moci. V literatúre sa uvádza, nástupnícky systém Veľkej Moravy bol tzv. *avunkulát* (po strýkovi nastupuje na kniežací stolec jeho synovec). Takto nastúpil po Mojmírovi Rastislav a po Rastislavovi Svätopluk. Rastislav bol Mojmírovým synovcom a Svätopluk bol

¹⁹ ŠVECŮVÁ, A. - GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. c. d. s. 26. Porovnaj s LYSÝ, M.: Štátna forma Veľkej Moravy. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2009*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009; MOSNÝ, P.: Štátoprávny náčrt dejín Veľkej Moravy. In: *Z dziejów prawa*, 2012, vol. 5, issue 13. Veľká Morava je niekedy označovaná aj ako štát ranofeudálny štát. Základným charakteristickým znakom feudálneho štátu (v krajinách západnej Európy) bolo tzv. delené vlastníctvo, ktoré sa delilo medzi panovníka a následným vazalom. Vazal, ktorý dostal pôdu od panovníka do držby, ju mohol prenajať ďalším osobám a tieto ďalším osobám. Takto sa vytvárala pyramídová štruktúra spoločnosti, na vrchole ktorej stál panovník¹⁹, v najstaršej dobe ako jediný originálny vlastník všetkej pôdy v štáte (takýto typ štátu, kde všetku pôdu vlastní panovník nazývame *patrimonialny štát*). Pre feudálny štát je typické stavovské rozdelenie spoločnosti a výrazne sa prikláňal k partikulárnym právnym vzťahom v správe a súdnictve. Feudalizmus ako spoločenské zriadenie prijímame ako jeden z kľúčových znakov rovnako tak stredovekého, ako aj novovekého štátu. Časovo môžeme obdobie feudalizmu v našich dejinách vymedziť od čias existencie najstaršieho slovanského štátneho útvaru existujúceho na našom území (Veľká Morava) až po rok 1848. Pri popisovaní feudalizmu je potrebné podotknúť, že v súčasnosti sa objavujú aj názory, ktoré konštatujú, že v krajinách strednej a východnej Európy sa feudalizmus nikdy nerozvinul do podoby, v akej ho poznáme v krajinách západnej Európy. Hoci konštatovanie o nerozvinutí feudalizmu do podoby, v akej existoval v západnej Európe je prípustné, pre účely tejto učebnice termín feudalizmus budeme používať s jeho špecifikami v stredoeurópskom priestore.

²⁰ LYSÝ, M.: Titul mojmirovských panovníkov. In: *Historia et theoria iuris*. 2013, vol. 5, issue 1.

Rastislavovým synovcom. Avšak konštatovať, že tento nástup bol vopred plánovaný, je problematické. V oboch prípadoch zasiahla do nástupníctva franská ríša, a nový panovník bol dosadený aj tlakom frankov.

Rovnako sa v odbornej literatúre môžeme stretnúť s názorom, že na Veľkej Morave bol nástupnícky systém *seniorát* (na trón nastupuje najstarší žijúci člen rodu). Toto konštatovanie je odôvodňované tým, že teritórium kniežatstva bolo vo vlastníctve celého kniežacieho (vládnuceho) rodu. Na čele každého (nielen panovníckeho) rodu stál najstarší žijúci člen rodu. Preto je možné, že Rastislav a Svätopluk nastúpili na kniežací stolec nie preto, že boli synovcami po predchádzajúcom vládcovi, ale preto, že boli najstaršími členmi rodu. Aj toto odôvodnenie môže byť spochybnené zásahom frankov do nástupníckeho poriadku. Taktiež krátkosť dejín Veľkej Moravy (a s tým spojený nízky počet dochovaných informácií o vzťahu predchádzajúceho a nového vládcu) nám sťažuje pochopiť, či sa jednalo o plánovaný nástupnícky systém v podobe *avunkulátu* alebo *seniorátu*, alebo jednoduchú náhodu.

Vo veľkomoravských dejinách bol raz panovník aj voľený. Jednalo sa o Slavomíra, člena rodu Mojmirovcov. Rovnako aj táto voľba bola sprevádzaná nepokojmi a vzburami v krajine (vyvolaných vpádom frankov a odvrátením Svätopluka do zajatia). Môžeme predpokladať, že Slavomír bol zvolený len preto, že bolo treba ustanoviť „nového“ panovníka. Po Svätoplukovom návrate do krajiny sa Svätopluk opäť ujal vlády. Po Svätoplukovej smrti sa uplatnila *primogenitúra*: po jeho smrti nastúpili na trón jeho synovia.²¹ Nástupnícky systém *primogenitúry* sa však vo veľkomoravských dejinách realizoval len raz.

Významnou úlohou panovníka Veľkej Moravy bolo (okrem iného) vedenie vojenských výprav. Aj v ostatných krajinách daného obdobia boli panovníci najmä vojvodcovia, veliteľmi vojska, a na vojenských výpravách sa priamo zúčastňovali. Takúto úlohu mali aj vládcovia franskej ríše alebo ranofeudálneho Uhorska. Aj veľkomoravskí vládcovia viedli často vojenské výpravy. Tie mohli mať charakter útočný alebo obranný. Súčasťou úspešnej vojenskej výpravy bolo aj rabovanie a získavanie vojrovej koristi, ktorá bola v danej dobe legálnym príjmom krajiny. Kráľ z vojrovej koristi financoval jednak ďalšie vojnové výpravy, ale aj správny aparát či cirkev. Aj veľkomoravské texty upravujú, akým dielom sa mala deliť vojenská korisť. Práve preto, že panovník bol najmä vojenským veliteľom, mali významnú úlohu pri spravovaní krajiny aj niektorí členovia jeho vojenskej družiny, ktorým panovník udeľoval funkcie v správnom aparáte.

Z člnov družiny mohol panovník menovať ústredných dvorských úradníkov. Najvýznamnejším z ústredných dvorských úradníkov bol *nádvojný špán* (latinsky označovaný ako palatín). Nádvojný špán spravoval záležitosti panovníckeho dvora, a po panovníkovi bol najdôležitejším úradníkom krajiny. *Taverník* mal na

²¹ V histórii je dokázaná existencia len dvoch synov, na rozdiel od povesti, ktorá uvádza synov troch.

starosti správu hospodárskych záležitostí v krajine, resp. bol správca pokladu. Zásobovanie panovníckeho dvora zabezpečovali *pohárník, stolník a dvorníci*.

Významnú úlohu v krajine mala aj dvorská kancelária. Tá riadila administratívne úlohy a vybavovanie písomností. Predpokladáme, že vo dvorskej kancelárii pôsobili najmä klerici (kňazi). Keďže dvorská kancelária mala za úlohu vyhotovovanie listín a zabezpečovanie písomnej komunikácie, bolo nutné, aby ľudia pracujúci v dvorskej kancelárii boli gramotní - a v danom období boli gramotní takmer výhradne klerici. Na čele dvorskej kancelárie stál dvorský kancelár. Predpokladáme, že dvorským kancelárom bol Wiching, a v neskoršom období aj Ján z Benátok. Hoci klerici boli do funkcie v dvorskej kancelárii ustanovovaní aj pre svoju duchovnú autoritu, ktorá mala dohliadať, že listiny v dvorskej kancelárii nebudú falšované, máme dôkazy o tom, že práve Wiching listiny falšoval.

2.2 Miestna správna organizácia Veľkej Moravy

Hoci po roku 833 došlo k spojeniu Nitrianskeho a Moravského kniežatstva, aj po zjednotení sa Veľká Morava členila na dve časti. Na západnú časť Veľkej Moravy s centrom na Morave a na východnú časť Veľkej Moravy, ktorej centrom bolo v Nitre, a ktorá sa z časti prekrývala s územím dnešného západného Slovenska. Priame a podrobné písomné zmienky o organizácii miestnej správnej organizácie Veľkej Moravy sú skromné.

Môžeme sa z nich dozvedieť, že správnymi centrami Veľkej Moravy „hrady“²² Analogicky možno vyvodit', že hrady boli centrami hradskej správy, a územie krajiny sa delilo na hradske župy.²³ Hrady boli zároveň aj centrami daňovej a cirkevnej správnej organizácie. Na čele hradskej župy stál *hradský župan*, ktorý pre územie danej župy vykonával funkciu „zástupcu panovníka“. Jeho hlavnou úlohou bol výber daní v mene panovníka. Z vybraných daní si časť ponechal, a časť odovzdával panovníkovi. Výber daní sa realizoval v naturáliách (nakol'ko peňažné hospodárstvo na Veľkej Morave nebolo rozvinuté). Významnú úlohu v miestnej správe mali aj kňazi v hradskejších kostoloch.²⁴ Ich účasť na výkone verejnej správy je odôvodňovaná najmä ich gramotnosťou (v stredoveku bola drvivá väčšina svetského obyvateľstva negramotná) ale aj ich postavením duchovnej autority.

Pri štúdiu miestnej správy Veľkej Moravy nám môže pomôcť aj text veľkomoravského Nomokánona. Tento neobsahuje popis svetskej miestnej správy, ale obsahuje popis cirkevnej správy. Vychádzame z predpokladu, že v období, kedy bol Nomokánon na Veľkej Morave vytvorený, vznikali územné jednotky cirkevnej správy podľa vzoru skôr existujúcich územných jednotiek miestnej správy. Termíny domáceho jazyka v Nomokánone použité na označenie

²² V literatúre sa používa aj (nesprávny) termín „hradiská“. Pozri bližšie napr.: LYSÝ, M.: *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014.

²³ Termín „župa“ však dobový jazyk nepoznal, v dobovom jazyku sa používal skôr termín „oblasť“. Termín „župan“ (špán) dobový jazyk poznal.

²⁴ MOSNÝ, P. - LACLAVIKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias do roku 1848*. Šamorín: Hurečka, 2010, s. 15.

územných jednotiek cirkevnej správy, boli pôvodne používané na označenie jednotiek miestnej správy. Môžeme teda identifikovať názvy územných jednotiek miestnej správy na Veľkej Morave a zaradiť ich do hierarchicky usporiadanej sústavy miestnej správy.

Najmenšou správnou jednotkou bola *osada, ves (vese)*, v ktorej pravdepodobne ešte aj v období Veľkej Moravy prevládali medzi jej obyvateľmi primárne príbuzenské vzťahy.²⁵ Na čele osady stál *starešina* či *starosta* ako najstarší mužský predok či najstarší žijúci mužský príbuzný s rozsiahlou právomocou nad jemu podriadenými osobami.

Teritoriálne väčšou²⁶ jednotkou bolo mesto/hrad (*grad*), ktoré bolo obkolesené mestskými hradbami. V meste žili obyvatelia bez nevyhnutosti príbuzenských väzieb.²⁷ Je pravdepodobné, že aj hlavný predstaviteľ mestskej správy v *grade* bol označovaný ako *starešina*. Aj *starešinovi mesta* prislúchali rozsiahle právomoci nad obyvateľmi mesta. Obyvatelia *gradu* si tohto predstaviteľa možno volili, čím by sa naplnila často sa opakujúca téza o „demokratickom“ charaktere Slovanov.²⁸ Pravdepodobnejším však je dosadzovanie do pozície *starešinu* z rozhodnutia kniežaťa alebo z rozhodnutia predstaviteľa vyššej správnej jednotky (župana). Takýto spôsob ustanovovania by viac zodpovedal „patrimoniálnemu“²⁹ charakteru Veľkej Moravy. V prípade, že sa stotožníme s predpokladom, že *grady* boli centrami

²⁵ Uvedené konštatovanie však nie je verifikovaným.

²⁶ Ale predpokladáme že nie vyššou jednotkou v sústave hierarchického usporiadanie jednotiek miestnej správy.

²⁷ Rozlišovanie *vesi* a *gradov* malo aj význam v práve Veľkej Moravy. Zakon sjudny ljudem obsahoval ustanovenie, ktoré ukládalo rozdielne tresty podľa toho, či protiprávne konanie sa udialo v meste (*grade*) alebo vo *vesi*.

²⁸ GABRIŠ, T. - JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 143 a nasl. O „demokratickom“ charaktere Slovanov pozri bližšie aj LYSÝ, M.: *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*, c. d. s. 9, 49, 67; TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1977, s. 267-271; PROCOPIOS, *De bello Gothico*, prístupné napr. v: NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů - základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Nakladem Bursika a Kohouta, 1911, s. 25; DANIŠ, M.: *Východná Európa v stredoveku*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, s. 35; TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

²⁹ *Patrimoniálny štát*: (je prvotnou súčasťou vývoja feudálneho štátu) základným charakteristickým znakom takéhoto štátu (alebo vývojového obdobia) je predpoklad, že panovník bol považovaný za jediného vládcu a jediného vlastníka štátu. Panovník štátu v tomto období ako „dominus“ (lat. pán) sám určoval status svojho výlučného vlastníctva. Takýto štát nemal vlastnú subjektivitu - nebol subjektom práva. S týmto ponímaním úzko súvisela aj nedeliteľnosť verejných a súkromných záležitostí panovníka. V tomto období môžeme predpokladať, že všetko územie, dokonca aj obyvateľstvo na ňom usadené, „patril“ panovníkovi.

Hoci väčšina právno-historickej spisby bežne používa slovné spojenie „patrimoniálny charakter“ Veľkej Moravy, a jedná sa o termín v odbornej literatúre zžitý, v novej literatúre sa niektorí autori tomuto slovnému spojeniu vyhýbajú. Pozri bližšie napr. LYSÝ, M.: *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*, c. d.

župnej správy, a že každý *grad* musel byť centrom župnej správy (a teda neexistovali *grady* bez toho, aby boli centrami župnej správy), mohli by sme predpokladať, že predstaveným (aj) mestskej správy bol samotný župan,³⁰ resp. niekto nim poverený.³¹

Otvorenou otázkou dejín Veľkej Moravy je aj lokalizácia jej hlavného mesta. Dobové texty neobsahujú priamu zmienku o hlavnom meste. Predpokladá sa, že hlavným mestom Veľkej Moravy bolo mesto Veligrad.³² Avšak priame použitie tohto názvu pochádza až z obdobia po roku 1141. V dobových prameňoch Veľkej Moravy mesto Veligrad nie je doložené, rovnako tak nie je doložené ani v českých legendách až do 13. storočia.

Archeológia poukazuje na niekoľko mestských aglomerácií, ktoré sú natoľko rozsiahle, že by mohli mať charakter hlavného mesta. Najčastejšie sú ako možné „hlavné mestá“ uvádzané: Staré Mesto, Uherské Hradište, Pohansko u Břeclavi, Mikulčice. Avšak ani archeológia nedokáže hodnoverne určiť, ktoré z týchto mohlo byť hlavným mestom.³³

³⁰ Avšak konštatovanie toho, že každý *grad* „musel“ byť centrom župnej správy (a teda neexistovali *grady* bez toho, aby boli centrami župnej správy) je len hypotézou.

³¹ Práve v súvislosti s „predstaveným správy hradu“ sa v našich dejinách spája predpokladané prvenstvo poznania mena takéhoto predstaveného. Stanislav a Krajčovič predpokladajú, že hrad v Bratislave dostal meno podľa „comesa“ Breslava/Vreslava, ktorý mu vládol okolo roku 805. Ak je toto konštatovanie pravdivé, tak meno tohto „comesa“ je nielen menom „prvého župana“ na našom území, ale aj jedným z prvých mien v našich dejinách známych pred rokom 833. STANISLAV, J.: Bratislava - Prešporok - Pressburg - Pozsony (Pôvod stredovekej Bratislavy. Vysvetlenie mien). In: *Slovanská Bratislava I. sborník příspěvků k dějinám hlavního města Bratislavy*. Bratislava, 1948, s. 22-49; KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejin skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne a informačné centrum, 2005, s. 73-74. Steinhübel však s nimi nesúhlasí. STEINHÜBEL, J.: Bitka pri Bratislave 4. júla 907. In: *Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2007, s. 16.

³² Prvýkrát sa veľkomoravský Veligrad spomína v legende *Vita antiqua sancti Procopii* z obdobia okolo roku 1300. Súčasťou českej tradície sa stal Veligrad až začiatkom 14. storočia prostredníctvom *Dalimilovej kroniky*, ktorá uvádza Metoda ako arcibiskupa velehradského, ktorý údajne vo Veligrade pokrstil české knieža Bořivoja. Za vlády Karola IV., vznikla ďalšia legenda *Quemadmodum* v ktorej sa uvádza, že moravská metropolitná katedrála ležala vo Veligrade, a že v tejto katedrále Svätopluk vysvätil Cyrila. Karol IV. bol známy tým, že všemožne podporoval kult Cyrila a Metoda. Veligrad sa spomína aj v *Živote svätého Václava*. Aj v texte *Kroniky české Přibíka Pulka vu Radenina*, ktorá bola napísaná v 14. storočí pravdepodobne na objednávku Karola IV., sa uvádza Veligrad: po prvýkrát sa tu uvádza, že mesto kompletne zničili starí Maďari.

³³ GALUŠKA, L.: *Slované, doteky předků : o životě na Moravě 6.-10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004; POULÍK, J.: *Mikulčice : Velkomoravské mocenské ústředí*. Praha: Olympia, 1974; KLANICA, Z.: *Velkomoravské Mikulčice-národní kulturní památka*. Hodonín: Muzeum Hodonínska, 1990; HRUBÝ, V.: *Staré Město-Velehrad - ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964; BEZDĚČKA, P. - ČOUPEK, J. - GALUŠKA, L. - POJSL, M. - TARCALOVA, L.: *Staré Město v proměnách staletí*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2000; MAREŠOVÁ, K.: *Uherské Hradiště - Sady, staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Brno: Moravské muzeum, 1983; ROLEC, I. - GALUŠKA, L. -

Jazykoveda nám môže napovedať, že samotný názov Veligrad je zloženinou dvoch slov: „veľký“ a „hrad“. Avšak takto mohlo byť označované nielen hlavné mesto krajiny, ale akýkoľvek rozlohou alebo významom väčší hrad/mesto.

Vzhľadom na absenciu zmienky o hlavnom meste v dobových historických prameňoch Veľkej Moravy, nejednoznačnosť záverov o hlavnom meste v archeologických prameňoch ako aj vzhľadom na veľkú všeobecnosť informácií, ktoré nám o hlavnom meste poskytuje jazykoveda, nedokážeme hodnoverne určiť, kde sa hlavné mesto Veľkej Moravy nachádzalo. Dokonca aj názov Veligrad môže byť spochybnený ako názov hlavného mesta: môže sa jednať len o všeobecné označenie akéhokoľvek „veľkého mesta“, tak ako v súčasnosti používané označenie „veľkomesto“ bez priameho spájania s hlavným mestom krajiny.

Rovnako tak je možné, že Veľká Morava nemala len jedno „hlavné mesto“, ale že ich bolo viac, a panovník prechádzal z jedného mesta do iného. Vzhľadom na rozlohu krajiny (najmä za vlády Svätopluka) sa javí táto možnosť ako pravdepodobná. Podobne bola spravovaná aj karolínska ríša, a aj ranofeudálne Uhorsko nemalo jedno hlavné mesto, ale panovník aj so svojim dvorom „putoval“ po ríši. Spravovanie krajiny „z konského sedla“ uhorského panovníka teda nemuselo nevyhnutne byť pozostatkom nomádskeho spôsobu života starých Maďarov, ale mohlo byť reflektovaním spôsobu spravovania krajiny typickým nielen pre karolínsku ríšu ale aj pre krajinu, na základoch ktorej bolo vybudované Uhorsko.

Staroslovienskymi termínmi *oblast* a *strojenije* boli v texte Nomokánona najčastejšie označované jednotky cirkevnej správy, ktoré môžeme nazvať eparchia/diecéza. Predpokladáme, že termínmi *oblast* a *strojenije* sa označovala jedna a tá istá jednotka miestnej správy, a že sa nejednalo o rozdielne územné jednotky. Možno predpokladať, že termínmi *oblast* a *strojenije* sa nazývali správne jednotky vyššieho typu (v slovenskom jazyku by sme mohli predpokladať analogický termín kraje(?)). Avšak vzhľadom na to, že existenciu jednotiek miestnej správy analogickým dnešným krajom právno-historická spisba na Veľkej Morave nepredpokladá, sme nútení uvažovať, že termínmi *oblast* a *strojenije* boli označované ešte vyššie územné jednotky, v historickej spisbe nazývané župy. Mätice pritom môže byť že na označenie jednej územnej jednotky sa používali dva rozdielne termíny. Uvedená skutočnosť však mohla byť spôsobená tým, že v období veľkomoravskom ešte nebola exaktne ustálená terminológia práva, a na jeden pojem práva sa nie zriedka používali aj dva, či tri termíny.

VAŠKOVÝCH, M.: *Památník Velké Moravy*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002; GALUŠKA, L.: Antonín Zelnitius a Vilém Hrubý - objevitelé staroslovanského Velehradu. In: *Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka*, 28, č. 4, 1992, s. 8; FIŠER, Z.: Slavná minulost Starého Města... (Počátky velkomoravských výzkumů v dopisech Antonína Zelnitia Antonínu Breitenbacherovi). In: *Slovácko : společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí Uherské Hradiště*. Slovácké muz. v Uherském Hradišti 41, 2000, s. 199-210; BEČKOVÁ, K.: *Staré město*. Praha: Schola ludus Pragensia, 2005.

3 Správa verejných záležitostí Uhorska v období ranofeudálneho štátu

V odbornej literatúre sa uvádza ako moment zániku Veľkej Moravy bitka pri Bratislave. Po bitke pri Bratislave v roku 906/907 sa veľkomoravská štátnosť rozpadá a zaniká ústredná moc Mojmirovskej dynastie. Konštatovanie o „zániku Veľkej Moravy“, však nie je správne. Po Bitke pri Bratislave fakticky zaniká len ústredná štátna správa, pričom prvky miestnej správy kontinuálne fungujú ďalej. Život bežného obyvateľstva plynul rovnako ako pred rokom 906/7, a bežní obyvatelia krajiny sa o „zániku Veľkej Moravy“ pravdepodobne ani nedozvedeli, rovnako tak asi ani nevedeli, že už nemajú vládnuce knieža z Mojmirovskej dynastie. Udalosti v roku 906/907 by sme preto mohli správnejšie označovať, ako obdobie zániku ústrednej štátnej moci, zániku moci panovníckej dynastie, alebo zániku štátu. Nepoužívajme slovné spojenie „zánik Veľkej Moravy“, lebo toto slovné spojenie môže evokovať to, že zanikli mestá, stavby ako aj obyvateľstvo tejto krajiny, čo nie je pravda. Obyvatelia krajiny naďalej žili svojim dovtedajším spôsobom života. Jediné čo sa v krajine zmenilo, bola častejšia prítomnosť prislušníkov maďarských etník (ktorých pre zjednodušenie budeme označovať ako starých Maďarov, hoci toto označenie nie je terminologicky správne).

Potomkovia obyvateľov Veľkej Moravy aj po roku 906/7 naďalej žili v priestore, kde sa postupne usadzovali starí Maďari, ktorí v symbióze so slovanským obyvateľstvom pomaly budovali organizáciu vlastnej spoločnosti, ktorá až v druhej polovici 10. storočia mala charakter obdobný, ako niekdajšie Nitrianske kniežatstvo. Príchod starých Maďarov do podunajskej kotliny, ktorý je maďarskými historikmi kladený do roku 896 teda nie je správne stotožňovať so založením štátu (Uhorska). V prvej polovici 10. storočia sa jednalo prinajlepšom o kmeňový zväz, resp. nadkmeňový zväz, a jeho stotožňovanie so štátom je skôr zbožným želaním niektorých maďarských historikov, a nie reálnou historickou skutočnosťou.

Na území bývalej Veľkej Moravy žili ľudia v organizácii, kde správa verejných záležitostí na úrovni miestnej správy pokračovala kontinuálne z obdobia veľkomoravského. Miestna správa bola organizovaná v hradských centrách. Niektoré z týchto hradských centier boli dobyté starými Maďarmi, niektoré zostali nedobyté. Medzi dobytými bola aj Nitra, ktorá sa stala sídlom následníkov neskoršej vládnucej Arpádovskej dynastie.³⁴

S postupným usadzovaním sa starých Maďarov a zaberaním častí krajiny predstaviteľia domácej (pôvodne veľkomoravskej) aristokracie prestúpili na stranu starých Maďarov, a pomáhali im budovať organizačnú bázu krajiny (neskoršieho Uhorského kniežatstva a Uhorského kráľovstva). Práve účasť slovanskej aristokracie pri budovaní organizačnej bázy krajiny možno hodnotiť vysoko pozitívne: naši slovanskí predkovia neboli len podrobeným etnikom,

³⁴ Najmä severné časti dnešného Slovenska boli začlenené do uhorského kniežatstva až koncom 10. storočia. Určitý čas sa časti územia dnešného Slovenska nachádzali aj pod mocou poľského Boleslava I. Chrabrého. Územie bývalého Moravského kniežatstva sa dostalo pod vplyv Čiech. Územie Slovenska sa stalo súčasťou Uhorska až po roku 1018.

násilne včleneným do neskoršieho Uhorska, ale prinajmenšom niektorí jeho príslušníci sa aktívne podieľali na budovaní (neskoršieho) Uhorska.

Starí Maďari teda nevytvorili svoj štát už v roku 896. Trvalo storočie, kým sa usadili a ich spoločenská organizácia sa pomaly zmenila na takú, aby ich zriadenie mohlo byť považované za štát. V najstaršom období bola spoločnosť starých Maďarov založená na rodovom zriadení s primárnym akcentom na pokrvnú príbuznosť príslušníkov (obdobný stupeň vývoja sme mohli sledovať aj v našich dejinách pred vytvorením Nitrianskeho kniežatstva) s neskorším premenením na kmeňovú organizáciu s prevládajúcim princípom personalitu. Aj staré maďarské legendy hovoria o siedmich kmeňových náčelníkoch „staromaďarských kmeňov“, ktorí sa spojili v kmeňový zväz.³⁵ Na čele každého kmeňa stál náčelník, ktorému mali byť podriadení náčelníci rodov spolu s vojenskou „aristokraciou“, ktorá sa spolu s náčelníkmi podieľala na vojenských výpravách. Príslušníci tejto vojenskej družiny boli označovaní ako *jobbágy*, pričom tieto skupiny tvorili len asi 20 percent starých Maďarov usadených v Karpatskej kotline.³⁶ Ostatní patrili do skupiny služobníkov, alebo chudobných či otrokov, alebo k vrstve robotníkov vykonávajúcich práce pre elitu. Títo boli označovaní ako muži dvora - *udvarnok* - slovo dokázateľne veľkomoravského pôvodu, ktoré pôvodne vo forme *dvorník* označovalo tiež ľudí žijúcich na dvore.³⁷

Pre neskorší vznik uhorského štátu bolo veľmi dôležitým prechod od nomádskeho spôsobu života na usadlý (roľnícky) spôsob života.³⁸ Aj tento proces bol pomalý, a zastavenie lúpežných výprav prichádza po bitke na rieke Lech roku 955 a bitke pri Arkadiapoli. Práve tieto vojenské porážky boli príčinou dokončenia procesu usadzovania sa v krajine. Aj vzhľadom na to, že „usadenie“ sa starých Maďarov nebolo dobrovoľné (ak by neboli porazení v spomenutých bitkách, pokračovali by vo svojom pôvodnom nomádskom spôsobe života), nie je správne považovať začiatok existencie uhorského štátu už v roku 896. Kočujúci národ štát nevytvára, princíp teritoriality počíta s tým, že obyvateľstvo je na území usadené. A aj pri prechode na usadlý spôsob života bola pre príslušníkov staromaďarského etnika inšpirujúci spôsob života pôvodného slovanského obyvateľstva, ktoré takýto štýl života viedol už niekoľko storočí.

Nie je preto prekvapivé, že starí Maďari sa usádzali v blízkosti slovanských sídel, od obyvateľov ktorých sa učili okrem iného aj poľnohospodárstvu. To, že tomu bolo naozaj tak, nasvedčuje aj terminológia starej maďarčiny, ktorej mnohé slová majú západoslovanský jazykový pôvod. Starí Maďari, ktorí dovtedy nepoznali napr. poľnohospodárstvo nemali ani v slovnej zásobe slov, ktoré by

³⁵ K siedmym staromaďarským kmeňom pozri bližšie KÓNYA, P. a kol.: *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 33.

³⁶ KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*. Praha: Lidové noviny, 2001, s. 36.

³⁷ Pozri bližšie: JÁGER, R.: *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. c.d.

³⁸ Porovnaj s LYSÝ, M.: Transformácia kmeňovej spoločnosti na štát, vznik Veľkej Moravy a Uhorska. c.d.

mohli používať na označovanie poľnohospodárskych pojmov.³⁹ Prevzali ich preto od domáceho obyvateľstva. Zriedkavo sa môžeme stretnúť aj s názorom, že slovná zásoba starej maďarčiny, ktorá je identická alebo veľmi podobná slovanskej/slovenskej je pôvodne maďarská a prevzali ju Slovania: toto konštatovanie je vyslovene nesprávne. Uvedená slovná zásoba je dokázateľne západoslovanského jazykového prostredia, a jej používanie v našom jazykovom prostredí je dokázané niekoľko storočí pred príchodom starých Maďarov: Slovania ju teda nemohli prebrať od starých Maďarov, keďže tu títo ešte neboli. Slovanský pôvod časti najstaršej slovnej zásoby starej maďarčiny v dnešnej dobe uznáva aj maďarská historická veda.⁴⁰ (Preberanie slov z maďarčiny do Slovenčiny existovalo, ale v omnoho neskoršom období: v 12.-13. storočí sa do slovenského jazyka dostáva niekoľko slov z jazyka maďarského.)⁴¹

Obdobne ako u iných národov na ceste pri budovaní štátu, aj starí Maďari postupne prijímali kresťanstvo. Prijatie krstu panovníkmi starých Maďarov boli obdobné ako u mnohých iných panovníkov, ktorí v období ranného alebo vrcholného stredoveku opúšťali svoje pôvodné náboženstvo a prestupovali na kresťanstvo: zvýšiť svoju osobnú prestíž a silu krajiny, a tým zabezpečiť (aspoň čiastočnú) akceptáciu svojej moci v očiach vyspelejších západných európskych krajín, ktoré už boli dlhší čas kresťanské.⁴² Prvým kresťanským panovníkom sa stal knieža Gejza I. Tomu sa podarilo konsolidovať svoju moc a vytvoriť podmienky pre to, aby ho na mieste vládcu vystriedal korunovaný a pokrstný kráľ a tak mohol byť vytvorený uhorský štát.⁴³ Štefan bol korunovaný za uhorského kráľa 25. decembra roku 1000. Od tohto momentu môžeme Uhorsko považovať za štát na čele s monarchom – kráľom.

Štefan I. položil základy centralizovanej kráľovskej moci na území Panónie a väčšej časti Slovenska (hoci o územie Slovenska musel súperiť s vonkajšími nepriateľmi, a toto územie sa k Uhorsku pričleňovalo len pozvoľne). Na dobytých územiach Štefan zavádzal model komitátnej správy, s ktorou sa zoznámil v Nitre, ktorú predtým spravoval. Dôsledne upevňoval postavenie cirkvi v krajine: popri staršom biskupstve vo Veszpréme bolo ustanovené aj arcibiskupstvo v Ostrihome, čím sa územie Uhorska stalo samostatnou cirkevnou provinciou. Cirkevná organizácia sa rozširovala do celej krajiny, za týmto účelom nariadil, aby každých 10 osád postavilo jeden kostol.⁴⁴ Štefanovi sa podarilo v relatívne krátkom čase

³⁹(*Kalász, barásza, széna, gereblye, kasza, bérány, macska, kacsa*: klas, brázda, seno, hrabí e, kosa, baran, mačka, kačka

(*bodza, cseresznye, szilva, medve, szarka, pisztráng, baza*: čerešňa, slivka, medveď, straka, pstruh) alebo slová spojené s označením dní v týždni (*szerdá, csütörtök, péntek*: streda, štvrtok, piatok), či slová spojené s rodinným životom (*cseléd, unoka, dajka* – čefad, vnuk, dojka).

⁴⁰ Pozri ďalej v texte.

⁴¹ Napr. *alispán, birságovató*: podžupan, pokutovať.

⁴² Obdobná bola aj motivácia prijatia kresťanstva kniežat Moravského a Nitrianskeho kniežatstva.

⁴³ BEŇA, J. - GÁBRIS, T.: *Dejiny práva na Slovensku I* (do roku 1918). c.d. s. 64.

⁴⁴ MÜCSKA, V.: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004.

vybudovať krajinu, ktorá bola pomerne nezávislá od nemeckej ríše. Panovník si pritom uvedomoval etnickú a jazykovú rôznorodosť svojej krajiny, pri svojom budovateľskom úsilí sa opieral aj o príslušníkov nemaďarských etník. Jeho priazni sa tešili najmä slovenskí veľmoži Poznan a Hunt, ktorých za služby obdaroval rozsiahlymi majetkami. Udržanie jazykovej a etnickej rôznorodosti je obsiahnuté aj v Mravnom ponaučení, ktoré Štefan adresoval svojmu synovi Imrichovi.

3.1 Ústredná správa štátu Uhorska v období ranofeudálneho štátu

V ranofeudálnom Uhorsku bola organizácia ústrednej štátnej správy obdobná ako na Veľkej Morave (s malými odchýlkami). Na čele štátu stál panovník s titulom kráľ, ktorý vo svojich rukách sústredil zákonodarnú moc, a prevažnú časť výkonnej a súdnej moci. Výkonným orgánom panovníka bola jeho (vojenská) družina: podobne ako vládovia ostatných dobových krajín, aj uhorský kráľ bol v prvom rade bojovníkom, musel ubrániť územie svojej krajiny pred vonkajšími nepriateľmi, získavať vojenskú korisť, keďže táto bola hlavným príjmom „štátneho rozpočtu“. V neposlednom rade vojenskou silou sa udržiaval aj vnútorný poriadok v krajine: potláčali sa vzbury proti panovníkovi a nútilo sa obyvateľstvo k dodržiavaniu priadku nastoleného panovníkom.

Predstava panovníka, ktorý zo svojho paláca prostredníctvom byrokratickej sústavy úradníkov reguluje chod svojej krajiny, je pre obdobie ranofeudálnych štátov nemožná. Panovník zabezpečoval zachovanie a udržanie krajiny vojenskou mocou. Preto aj vojenská družina mala významné postavenie v krajine. Bola tvorená osobami, ktorým panovník dôveroval, a ktoré sa s ním zúčastňovali nielen vojenských bitiek, ale aj realizovali jeho vôľu pri spravovaní krajiny. Z dôvodu, že panovník veľa času trávil vo vojnách či už mimo svojej krajiny ale aj v rôznych častiach krajiny, v najstaršej dobe ranofeudálneho štátu panovník nemal jedno pevné a stále sídlo. So svojou družinou a dvorom sa presúval po krajine, pričom sa počas ciest zdržiaval na dvoroch veľmožov krajiny, ktorí mali povinnosť znášať náklady na stravovanie a ubytovanie panovníka ako aj jeho sprievodu (*ius descensus regii*). Pri mnohopočetnejšej a dlhšej návšteve mohla byť táto povinnosť nákladná, a tak bola skoro obmedzovaná až neskôr zakázaná.⁴⁵

Panovník realizoval aj výkon súdnej moci. V najstarších obdobiach ranofeudálneho Uhorska realizoval súdnu právomoc pravdepodobne prevažne panovník: súdenie vykonával jednak počas svojich ciest po krajine a v stanovené dni. Počas nasledujúceho obdobia mohli panovníka v jeho súdnych právomociach zastupovať aj *palatín* a *krajinský sudca*.

Palatín bol najvýznamnejším úradníkom krajiny, hneď po panovníkovi. Pôvodne bol zástupcom panovníka počas jeho neprítomnosti na panovníckom dvore. Ak sa panovník na dvore zdržiaval, vykonával palatín súdne právomoci mimo dvora a vykonával „putovnú justíciu“. Označenie „palatín“ je latinského

⁴⁵ Už zák. čl. 3 a 15/1222 (Zlatá bula) vylúčili *descensus* na šľachtický majetkoch, čo neskoršie zákony potvrdili. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva*. Bratislava: Iura edition, 2002. s. 197.

pôvodu (*comes palatinus*),⁴⁶ a v Uhorsku sa začalo používať až v druhej polovici 11. storočia,⁴⁷ v maďarčine bol tento úradník označovaný ako *nador ispán*,⁴⁸ čo je tiež len modifikácia pôvodného označenia tohto úradníka na Veľkej Morave v podobe *nádvojný špán*.⁴⁹ Okrem palatína pôsobili na kráľovskom dvore aj ďalší úradníci: *dvorník* zodpovedal za obyvateľstvo usadené v dvorníckych osadách produkujúce potraviny na kráľovský dvor, *časník* zodpovedal za zásobovanie dvora nápojmi, povozník zabezpečoval kone a povozy, *komorník* zodpovedal za služobníctvo pôsobiace na panovníckom dvore. Spolu boli títo označovaní ako *veri barones regni* (skutoční baróni krajiny), sídlili priamo na panovníckom dvore, podliehali priamo panovníkovi a zúčastňovali sa organizácie dvorskej správy. Ich postavenie v krajine bolo privilegované: v neskoršom období práve títo úradníci tvorili najvyššiu aristokraciu v krajine.

Títo úradníci stáli na vrchole široko rozvetvenej siete služobníkov vykonávajúcich výrobné a služobnostné úkony. Služobníci tvorili obyvateľstvo usadené v okolí mocenských centier (hradov) a obstarávali pre vládnucu vrstvu potravu, odev, zbrane, šperky a prípravu tovarov. Obyvateľstvo služobníckych osád sa grupovalo z nevoľníkov a poddaných. Služobnícka organizácia fungovala v Uhorsku do začiatku 13. storočia, potom funkciu výrobných centier prevzali vznikajúce mestá.⁵⁰

Veľká časť územia Slovenska v 11. storočí ešte nepatrila do Uhorska: najmä západná časť krajiny patrila k pohraničnej oblasti (nazývaná ako Nitriansky údel, alebo Nitrianske údelné kniežatstvo), chrániacej centrálnu časť krajiny pred vonkajšími útokmi. Opevnenými bodmi boli hrady s usadenou vojenskou posádkou, ktorú tvorili Sikulovia, Pečenehovia, a Polovci. Centrom tejto pohraničnej oblasti bola Nitra.⁵¹

Až za vlády Kolomana v 12. storočí bolo toto územie pevnejšie pričlenené k Uhorsku a pohraničná oblasť zrušená. Až začiatkom 12. storočia sa stabilizovali hranice Slovenska v chápaní podoby ich súčasného vyjadrenia.⁵²

⁴⁶ Palatium-ii, 1. Vrch v Ríme, 2. Cisársky palác. Palatium*-i, kráľovský (cisársky) dvor, rezidencia, palác. ŠPÁNĀR, J. - HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský/slovensko-latinský slovník*. c. d. s. 417. Porovnaj s MIČKOVÁ, Z.: *Latinskina pre študentov práva*. Banská Bystrica: Belianum, 2018.

⁴⁷ Prvý krát bolo toto použitie písomne zachytené okolo roku 1067. ZSOLDOS, A.: *Magyarországi világi archontológiaja, 1000–1301*. Budapešť: História, MTA Történettudományi Intézet, 2011, s.15.

⁴⁸ Prvé písomné zachytenie tohto použitia máme doložené až z roku 1405. JANKOVICSNÉ TÁLAS, A.: Nádor (Palatin). In: Etimológiai Szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete (Etimologický slovník: Pôvod maďarských slov). Budapešť: TINTA Könyvkiadó, 2006. s. 559.

⁴⁹ Pozri bližšie PETROVICS, I.: Nádor (Palatin). In: *Körmagyar történeti lexikon 9–14. század*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1994, s. 473.

⁵⁰ Svedectvo o služobníckej organizácii sa udržalo v názvoch obcí (Štitáre, Dravce, Hájniky, Kňažice, Dechtáre, Kováčovce atď.) KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. c. d. s. 121.

⁵¹ ŠVECOVÁ, A. - GÁBRIS, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. c. d. s. 28.

⁵² MOSNÝ, P. - LACLAVIKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias po rok 1848*. c. d. s. 17.

3.2 Miestna správa Uhorska v období ranofeudálneho štátu

Správa ranostredovekého uhorského kráľovstva nepoznala dôsledné rozlišovanie medzi štátnou správou a miestnou správou (samosprávou), dokonca v dobovom jazyku neboli známe ani termíny na označenie týchto pojmov. Štátna správa aj miestna správa bola vlastne súkromnou správou panovníka (panovníckeho majetku, ktorý „vlastnil“ celú krajinu), a správa krajiny sa vykonávala ako správa „vlastných záležitostí panovníka“. Miestnou správou preto pre obdobie ranofeudálneho Uhorska rozumieme správu záležitostí tých častí krajiny, ktoré sa nachádzali mimo panovníckeho dvora.

Územie Uhorska sa v období ranofeudálneho štátu delilo na tzv. hradské župy (označované aj ako hradské komitáty). Vzorom pre vytvorenie komitátnej správy boli skoršie slovanské vzory župnej správy Veľkej Moravy, pričom pre správu centrálného Uhorska (viac menej dnešné Maďarsko) pri tvorbe komitátnej správy bolo inšpiratívnym aj riadenie Pribinovho a Kocelovho kniežatstva.

Na čele komitátu stál župan (*špán*). Keďže v tomto období je komitátna správa faktickou správou panovníckeho majetku, o tom, kto bude župan rozhodoval samotný panovník, a župan vykonával pre územie komitátu správu panovníckeho majetku v jeho mene. Župan bol vlastne „zástupcom panovníka“ pre územie komitátu: v mene panovníka vykonával správu komitátu, v mene panovníka vyberal dane, z ktorých si časť ponechal a zvyšok odvádzal panovníkovi.

Župan mal svojho zástupcu (*comes curialis*), ktorý vykonával županove právomoci počas jeho neprítomnosti na hrade. Medzi významných úradníkov hradskej komitátnej správy zaraďujeme aj *vojenského veliteľa*, stojaceho na čele vojenskej družiny hradu a *kastelána*, ktorý mal na starosti hospodárske zásobovanie hradu a správu udržiavania hradu.

Územie komitátu sa členilo na menšie územné jednotky: na *centurionáty* – stotiny (na čele s *centrionmi*) a *dekanáty* – desatiny (na čele s *dekanmi*). Tieto boli vytvorené pre ľahší výber daní, súdnych právomocí a správnych funkcií. Možno predpokladať, že na správe verejných záležitostí sa podieľali aj miestni kňazi, nakoľko v danom období nebola dôsledne oddelená správa cirkevných záležitostí a svetských záležitostí, a tieto oblasti sa do značnej miere prekrývali.

Najmenšou správnu jednotkou boli *obce* (vsi, osady) na čele ktorých stál *starešina* alebo *starosta*. Aj v období ranofeudálneho uhorského štátu možno predpokladať, že vo väčšine obcí ešte prevládala pokrvná príbuznosť medzi ich obyvateľmi, výnimku tvorili vznikajúce slúžnovské (či služobnícke) obce, ktoré obývali obyvateľia podľa toho, aké povolanie vykonávali.⁵³

4 Správa verejných záležitostí Uhorska v období feudálnej rozdrobenosti

Ranofeudálny uhorský štát sa vyznačoval najmä silnou a centralizovanou mocou panovníka. V ranofeudálnom štáte neexistovalo oddelenie majetku panovníka

⁵³ Pozri bližšie SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava: AEPress, 2002.

a majetku štátu, a panovník vykonával správu štátu ako správu svojho súkromného majetku. Panovník udeľoval donácie za (najčastejšie vojenské) zásluhy, pričom pridelené donačné majetky mali menší rozsah a panovník ich udeľoval len do konca života toho, kto sa o ich získanie zaslúžil: donačné majetky sa pôvodne nededili. Panovník pritom udelenú donáciu mohol odňať, čím si nepriamo zabezpečoval poslušnosť tých, ktorým donáciu udelil. Po smrti donátara (toho, komu donáciu udelil) sa donačný majetok vrátil panovníkovi, ktorý ju znova mohol udeliť ďalšiemu, kto napríklad pomohol panovníkovi v boji. Tento systém vlastníctva pôdy štátu panovníkom, ktorý ju následne prepožičiaval v podobe donácií „panovníkovým verným“ udržiaval v krajine relatívny poriadok a centralizovanú moc panovníka. Kráľovo rozsiahle vlastníctvo pôdy bolo jeho hlavným zdrojom a zároveň štátneho príjmu.

Po smrti Bela III. roku 1196 nastáva postupný rozklad vyššie naznačeného systému vlastníctva a ovládania pôdy krajiny panovníkom. Za vlády Ondreja II. nastali zmeny v udeľovaní donácií. Panovník sa zúčastnil mnohých domácich aj zahraničných vojenských výprav, ktoré vážne vyčerpali zdroje krajiny. Panovník, ktorý potreboval ďalšie finančné prostriedky na vedenie vojenských výprav hľadal nové zdroje financovania. Ondrej II. teda začal udeľovať donačné majetky odplatne a dedične (panovník donácie „predával“). Na rozdiel od predchádzajúcich vládcov, ktorí udeľovali donácie najmä za zásluhy a v menšom rozsahu, Ondrej II., ktorý donácie „predával“ vo veľkom rozsahu, veľmi skoro „rozpredal“ veľkú časť kráľovskej pôdy. Kráľovská pôda sa dostala do rúk šľachty, a keďže táto ju mala v dedičnom vlastníctve, panovník ju už nemohol odnímať.

Šľachta si čoskoro uvedomila, že nie je nútená zachovávať panovníkovi vernosť, pretože panovník nemá nástroje aby ju k vernosti a poslušnosti prinútil: keďže panovník udeľuje donácie odplatne („predáva“ ich) a dedične, už nemôže donačné majetky odoberať. Šľachta sa postupom času stáva svojvoľnou a prestáva rešpektovať panovníka. Krajina sa pomyselne rozdeľuje na územia, ktoré ovládajú významné šľachtické rody, ktoré sa na svojich majetkoch správajú svojvoľne (preto toto obdobie nazývame „obdobie feudálnej rozdrobenosti“). Každý šľachtic je akoby vládcom na svojom majetku. Uhorský kráľ síce formálne stojí na čele krajiny, ale jeho moc je výrazne oslabená.

Zrejmý úpadok moci panovníka videl za vlády Ondreja II. aj jeho syn, neskorší kráľ Belo IV. Po nástupe na trón sa preto snažil panovnícku moc a pomery v krajine konsolidovať. Aby zvrátil rozpad kráľovského majetku a úpadok kráľovskej moci, prestal rozdávať donácie a nariadil revíziu všetkých donácií udelených Ondrejom II., ako aj jeho predchodcov a odoberal donačné majetky, ktoré boli pridelené bez zásluh (teda tie, ktoré boli „kúpené“). Toto nariadenie spôsobilo veľkú nevoľu u aristokracie, a odpor k panovníkovi. Keď v roku 1241 Uhorsko napadli Tatári (správne by sme ich mali označovať ako Mongoli), aristokrati odmietli pomôcť panovníkovi vo vojne, a tak Tatári v bitke pri rieke

Slanej ľahko porazili kráľovské uhorské vojsko a panovník sa musel uchýliť do exilu blízko Jadranského mora.⁵⁴

Po odchode Tatárov z Uhorska sa Belo IV. vracia z exilu a už viac nepokračoval v úsilí o obmedzovanie pozemkového vlastníctva aristokratov. Naopak sám bol nútený udeľovať donácie mnohým príslušníkom vyššej aj nižšej aristokracie. (Obnovu krajiny spustošenej tatárskymi vpádmi realizoval kolonizáciou krajiny.) Hoci úmyslom Belu IV. bolo konsolidovať pomery v krajine, upevniť moc panovníka a zabezpečiť poslušnosť aristokracie, a kroky, ktoré robil k upevneniu moci možno hodnotiť ako racionálne, nepodarilo sa mu pomery v krajine výrazne zlepšiť. Krajina naďalej zostáva feudálne rozdrobená a panovnícka moc oslabená.

Tatársky vpád aj následné vojny spôsobili vážne zmeny v štruktúre obyvateľstva. Keďže niektoré časti krajiny boli vyľudnené, bola viac podporovaná kolonizácia územia krajiny, či už presunom obyvateľstva z iných častí Uhorska alebo pozývaním obyvateľstva z cudziny (najmä z nemecky hovoriacich krajín). Príslušníci cudzej kolonizácie mali v krajine významné miesto: prinášali nielen nové technológie, ktoré pomáhali rozvoju pomerne zaostalej krajine, ale aj novú kultúru, zvyky, obyčaje a v neposlednom rade aj právo. Práve používanie vlastného (domáceho) práva bolo jedným z privilégií, ktoré mohli v novej krajine kolonizátori užívať. Napríklad spišskí Nemci si mohli voliť svojich richtárov a riadiť sa svojim právom. Privilégium z roku 1271 vyhlásilo ich osady za „provinciu“, ktorú viedol gróf menovaný panovníkom, súdnictvo nad nimi vykonával spišský gróf v Levoči.⁵⁵

Nemeckým emfyteutickým (alebo zákupným) právom sa riadili aj obyvatelia novozakladaných osád. Na čele týchto stál *šoltys* (*škultét*), ktorý uzavrel zmluvu so zemepánom a na jej základe spravoval ale aj vykonával súdne právomoci v mene feudála pre príslušné kolonizované územie. Charakteristickým znakom emfyteutického práva bolo to, že toto právo bolo možnú „zakúpiť“ a a richtárska funkcia bola dedičná. Richtárom sa stávali osoby, ktoré boli pôvodne tzv. *lokátormi*. Lokátor priviedol do krajiny kolonistov a postaral sa o ich hmotné zabezpečenie v období budovania osady. Lokátor zabezpečoval celé zakladanie osady, vymieral intravilán aj extravilán. V pozícii richtára dostával od zemepána okrem oslobodenia od daní a poplatkov aj právo vlastniť mlyn, krčmu, pivovar alebo remeselnícku dielňu. Významným znakom bolo aj to, že obyvatelia takýchto osád po určitú dobu boli oslobodení od daní a dávok.

V období 13. storočia boli v hospodárskom a právnom postavení poddanského obyvateľstva ešte značné rozdiely. Poddaní platili prevažne naturálnu rentu, a to cirkevný desiatok a „robotnú“ rentu. Postupom času boli však zavádzané nové a nové poddanské povinnosti. Vo 14. storočí sa vytvára nová „jednotná“ vrstva poddaných.

⁵⁴ MARSINA, R. – MAREK, M.: *Tatársky vpád*. Budmerice: Veda, 2008.

⁵⁵ Výsady týchto obcí (miest) neboli obmedzené ani vtedy, keď boli roku 1412 postúpené do zálohu poľskému panovníkovi. Pozri bližšie ULÍČNY, F.: Výsady spišských miest z roku 1271. In: *Slovenská archivistika*, roč. XVI, 1981, č.1.

Začiatkom roka 1301 zomrel Ondrej III.⁵⁶ posledný uhorský kráľ z rodu Arpádovcov. Jeho smrťou vymiera prvá uhorská panovnícka dynastia, vládnuca v Uhorsku od jeho založenia. Už pred smrťou Ondreja III. sa v Uhorsku nachádzal Karol Róbert z Anjou, ktorého už vtedy časť uhorskej aristokracie mienila ustanoviť za kráľa Uhorska.⁵⁷ Karol Róbert bol korunovaný za kráľa na jar roku 1301. Časť šľachty však uprednostňovala českého kráľa Václava II., a tak sa začal boj o kráľovskú korunu.

V tomto boji hrali významnú úlohu feudálni magnáti, ktorí ovládali rozsiahle územia krajiny, ako svoje vlastné majetky, na ktorých sa do značnej miery spravali autonómne. Spomedzi nich vynikal najmä Matúš Čák, ktorého panstvo sa z veľkej časti rozprestieralo na území dnešného Slovenska. Východné Slovensko ovládali Omodejovci, ktorí spolu s Matúšom Čákom bojovali proti Karolovi Róbertovi. Hoci sú Omodejovci a Matúš Čák často prezentovaní ako „národní hrdinovia“, či dokonca Matúš Čák ako „vládca Slovákov“, ich pôsobenie výrazne narušalo poriadok v krajine a oslabovalo postavenie a moc panovníka. Územia ovládané Matúšom Čákom sa viac menej len náhodou z veľkej časti prekrývali s územím dnešného Slovenska, a tento maďarský feudál nemal vzťah k slovenskému národu či slovenskej kultúre.

Karol Róbert z dynastie Anjouovcov prekonal odpor feudálov a prevzal moc v krajine (hoci moc Matúša Čáka sa mu zlomiť nepodarilo), a postupne dochádzalo k upevňovaniu a posilňovaniu moci panovníka. Práve počas vlády Anjouovcov nastalo budovanie centralizovanej feudálnej monarchie a prekonávanie feudálnej rozdrobenosti v Uhorsku. Karol Róbert⁵⁸ vytvoril novú vrstvu aristokracie, ktorá mu bola oddaná, pričom sa výrazne zaslúžil aj o hospodársky rozmach krajiny: panovník položil pevné základy uhorskej meny,⁵⁹ potlačil peňazokazectvo ale aj podporoval bankovníctvo a zaviedol nové pravidelné ročné dane.

⁵⁶ Bol vnukom Ondreja II.

⁵⁷ K nástupu Anjouovcov na uhorský trón pozri bližšie: KÓNYA, P. a kol.: *Dejiny Uhorska*. c. d. s. 89.

⁵⁸ Zaujímavým dôkazom o charaktere dobového práva a ponímaní spravodlivosti v danom období môže byť zachovaná zmienka o nevydarenom atentáte na kráľa Karola Róberta z roku 1330. Novohradský aristokrat Felicián Zach počas obeda napadol kráľa, kráľovnú a ich deti. Mečom kráľovnej odsekol niekoľko prstov, zabil dvoch vychovávateľov kráľových synov a zranil panovníka. Útočník bol na mieste zabitý, ale hnev panovníka postihol celé príbuzenstvo útočníka: syna a manželku útočníka bezprostredne po útoku popravili, avšak o mesiac sa konal súd, počas ktorého odsúdili na smrť a zhabanie majetku ešte aj celé príbuzenstvo útočníka až do tretieho pokolenia. Hoci toto kráľovo rozhodnutie potrestať aj príbuzenstvo útočníka reflektovalo staršie ponímanie realizovania spravodlivosti, v rámci ktorého za čin člena rodiny zodpovedala celá rodina, panovníkovo rozhodnutie popraviť príbuzenstvo útočníka až do tretieho pokolenia vyvolalo vlnu nevôle. Dokonca aj následná porážka panovníka vo vojne bola kronikárom označená za „prst Boží“ za kruté vysporiadanie sa s príbuzenstvom Feliciána Zacha.

⁵⁹ Roku 1323 vydal Karol Róbert nariadenie, na základe ktorého sa začali raziť nové mince. Sledoval tým zavedenie novej jednotnej uhorskej meny, ktorá mala nahradiť používanie starších zahraničných mincí, ktoré spolu so „sekaným striebrom“ sa bežne v krajine používali ako obeživo. Bol to prvý krok k reformám peňažníctva a zastavenia úpadku hospodárstva. Roku 1325 nechal

Pozitívny vývoj v krajine spojený s upevňovaním moci panovníka a centralizovania správy pokračoval aj počas vlády nasledujúceho panovníka Ľudovíta I. Počas jeho vlády Uhorsko dosiahlo vrchol svojej moci, pričom tento uhorský kráľ sa roku 1370 stal aj (zvoleným) poľským kráľom. Vznikla tak personálna únia medzi Poľskom a Uhorskom. Práve počas vlády Karola Róberta a Ľudovíta I. Uhorsko zažilo polstoročné obdobie pokojného vývoja bez väčších vpádov a vojen na svojom území, čo sa prejavovalo na celkovom rozmachu krajiny. Po smrti Ľudovíta I. nastalo znova obdobie vnútorných zápasov o moc v krajine, tak ako tomu bolo pred nástupom Anjouovcov. Fáza prekonávania feudálnej rozdrobenosti sa stala východiskovou fázou pre obdobie stavovskej monarchie.⁶⁰

Od 14. storočia dochádzalo aj k zmenám v národnouvedomovacom povedomí Slovákov: dochádzalo k poslovenčovaniu miest na strednom a západnom Slovensku súbežne s rastom významu Slovákov v ich hospodárskych pozíciách. Slovenčina sa začala presadzovať nielen v ústnej ale aj v písomnej forme. Roku 1381 kráľ Ľudovít I. *Privilegiom pro Slavis* zabezpečil slovenským mešťanom v Žiline rovnocenné zastúpenie v mestskej rade. Polovicu mestskej rady mali tvoriť nemeckí a polovicu slovenskí mešťania s rovnakými právami a richtára mali voliť každý rok striedavo z oboch národností. Žilina je prvým mestom v strednej a východnej Európe,⁶¹ z ktorého sa zachoval hodnoverný dokument o paritnom zastúpení domáceho obyvateľstva s bohatšími nemeckými prisťahovalcami už z druhej polovice 14. storočia. K poslovenčovaniu dochádzalo aj v ostatných mestách na Slovensku, hoci bez priznanej privilegiálnej listiny.

4.1 Ústredná správa štátu Uhorska v období feudálnej rozdrobenosti

V období feudálnej rozdrobenosti panovník naďalej formálne stál na čele krajiny, ale jeho moc bola značne oslabená na úkor feudálnych magnátov, ktorí ovládali rozsiahle časti krajiny, na ktorých sa spravali autonómne. Znamenalo to, že feudálni magnáti ako keby samostatne „vládli“ na svojich majetkoch a panovník nad nimi stojí len formálne. V porovnaní s obdobím ranofeudálneho uhorského štátu nastáva úpadok moci panovníka.

Po vymretí rodu Arpádovcov a nástupe dynastie Anjouovcov nastáva tzv. obdobie „zmiešaných dynastií“. Pôvodne prevládajúca zásada nástupu na trón v podobe primogenitúry (po smrti kráľa nastupuje na trón jeho najstarší syn) nie

panovník razil zlaté mince, ktoré však pre svoju vysokú hodnotu nemohli vytláčiť z obehu dovtedy používané mince nižšej hodnoty. Preto roku 1327 nechal raziť aj groše, teda mince s menšou hodnotou. Novou menovou politikou, ktorej základ bol postavený na minciach s vysokou rýdzosťou a stálym obsahom drahého kovu však obmedzil zisk kráľovskej komory: kráľovská komora od čias Arpádovcov používala neustále znehodnocovanie vlastných mincí znižovaním podielu drahých kovov. Aby sa nahradili tieto straty, zaviedol panovník novú „daň z brány“, pričom jej výška bola stanovená na 18 denárov ročne.

⁶⁰ Pozri bližšie: MOSNÝ, P. - HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. c. d. s.31.

⁶¹ Napríklad Praha má podobnú listinu (vydanú Václavom IV.) až z roku 1413.

je dôsledne dodržiavaná, a výnimočne sa na trón dostala aj žena (kráľovná Mária 1382-1387). Okrem dedičnosti kráľovskej koruny vo vládnucim panovníckom rode sa začala presadzovať aj voľba panovníka.

Podobne ako v predchádzajúcom období, získavala osoba kráľovskú hodnosť aktom korunovácie.⁶² Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia však korunovácia nebola výhradne cirkevným obradom, ale stal sa z nej verejnoprávny akt: na základe tohto aktu preniesli privilegované spoločenské vrstvy na panovníka „štátnu“⁶³ moc. Akt vykonával ostrihomský arcibiskup spolu s palatínom, pričom panovník podpisoval „volebnú kapituláciu“ a skladal prisahu, že bude zachovávať zákony (panovník aspoň formálne nestál nad zákonmi, aj on bol zákonmi viazaný). Súčasne privilegované spoločenské vrstvy panovníkovi prisahali vernosť. Ako však z dejín poznáme, prisaha panovníka o dodržiavaní zákonov, ako aj prisaha vernosti privilegovaných spoločenských vrstiev panovníkovi sa nie vždy dodržiavali a mali viac menej formálny charakter.

V tomto období (podobne ako v Čechách a Poľsku) aj v Uhorsku vzniká chápanie štátu ako právnickej osoby nazývanej *sacra corona regii Hungariae*. Pôvodne bola kráľovská koruna (lat. *corona*) chápaná len ako korunovačný klenot, symbolizujúci kráľovskú hodnosť a úrad panovníka. Práve v období feudálnej rozdrobenosti, kedy sa k moci postupne dostávajú aj príslušníci privilegovaných vrstiev (tzv. stavy) sa začala presadzovať aj myšlienka *sacra corona regii Hungariae* a pojem koruna získal širší a abstraktnejší význam. V zmysle tejto teórie už koruna (*corona*) nereprezentovala len samotného panovníka, ale „štát“ (označovaný dobovým jazykom ako kráľovstvo - lat. *regnum*) kde sa o moc delia medzi panovníka a stavy. Táto teória sa dostávala do reálneho života len pomaly, a panovníci aj v období feudálnej rozdrobenosti sa snažili prekonať vzrastajúcu moc stavov - najmä za vlády Anjouovcov.

Stavy tvorili nový subjekt štátnej moci v podobe opozície k panovníkovi. Môžeme hovoriť o dualizme štátnej moci. Spolu s týmto sa menila aj predstava štátu, v ktorej sa oddeľuje štát od osoby panovníka. Panovník je už len reprezentantom krajiny a vládcom v krajine, nie jej vlastníkom (ako tomu bolo v období ranofeudálneho Uhorska). Od tohto obdobia končí postavenie panovníka ako ničím neobmedzeného vládu, ktorý štát vlastní a jeho správu vykonáva ako správu vlastného majetku.

Kráľovská moc bola obmedzená aj zriadením **kráľovskej rady**, zloženej prevažne zo zástupcov šľachty. Mala kompetencie v oblasti súdnictva. Výkonnej moci ale aj kompetencie zákonodarného orgánu. Počas vlády Anjouovcov existovali dve kráľovské rady: *širšia kráľovská rada* (pozostávajúca z duchovných a svetských magnátov) a *užšia kráľovská rada* (pozostávajúca z ústredných štátnych hodnostárov a majúca charakter stáleho poradného orgánu panovníka).

⁶² K postaveniu a funkcií panovníka v stredovekých štátoch pozri bližšie ADAMOŤ, K.: *Svetla a stíny stredovekého práva*. Praha: Havlíček Brain Team, 2006, s. 77.

⁶³ Termín „štátnu“ sme dali do úvodzoviek, nakoľko dobovému jazyku nebol známy, a jeho používanie v našom texte je neologizmom.

Podobne ako v období ranofeudálneho štátu, aj v období feudálnej rozdrobenosti existovala **kráľovská kancelária**. Najmä za vlády Ondreja II. význam kráľovskej kancelárie stúpal: vzhľadom na to, že Ondrej II. vo veľkej miere udeľoval donácie, agenda kráľovskej kancelárie pozostávajúca primárne z vyhotovovania písomností a listín sa rozširovala. Kráľovská kancelária poskytovala písomný a administratívny servis nielen panovníkovi, ale aj pre kráľovskú radu.

V kancelári pôsobil okrem notárov aj vicekancelár, vybraný z vyšších klerikov pôsobiacich na kráľovskom dvore. Vicekancelár získal aj sudcovskú kompetenciu. Na čele kráľovskej kancelárie stál naďalej kancelár, pričom sa ustálila tradícia, že kancelárom sa stával ostrihomský arcibiskup. Spojenie funkcie kancelára s funkciou ostrihomského arcibiskupa však spôsobilo, že funkcia kancelára sa stala viac menej formálnou, a skutočný výkon riadenia kancelárie realizoval vicekancelár.

Kvôli narastaniu agendy kráľovskej kancelárie bolo z jej činnosti vyňaté spravovanie súkromných kráľovských písomností a súdnych listín, a tieto boli prevedené do činnosti tzv. *menšej kráľovskej kancelárie* (označovaná aj ako „tajná kancelária“). Na jej čele stál tajný kancelár. Pôvodná kancelária si zachovala zvyšok dovtedy vykonávanej agendy, a bola označovaná ako *väčšia kráľovská kancelária*, a na jej čele stál väčší (alebo hlavný) kancelár.⁶⁴

Medzi najvýznamnejších **ústredných hodnostárov krajiny** patrili palatín, taverník, krajinský sudca a kancelár, neskôr k nim pribudol aj hlavný pokladník. Najvýznamnejším z nich bol aj v období feudálnej rozdrobenosti *palatín*, hoci jeho postavenie sa zmenilo. Hoci naďalej bol formálne zástupcom panovníka, už nebol reprezentantom záujmov panovníka ale stal sa reprezentantom záujmov šľachty voči panovníkovi. Okrem toho vystupoval ako „strážca“ stavovskej ústavy. Od obdobia vlády Bela IV. nezostávali palatínovia vo svojej funkcii viac ako rok, čo bolo odôvodňované veľkým rozsahom kompetencií v ich rukách a obavami z ich zneužitia. *Krajinský sudca* súdil v panovníkovom mene dôležité cirkevné aj trestné spory šľachticov a zároveň viedol aj čestný rytiersky súd. V postavení *taverníka* nastali tiež zmeny: svoje hospodárske kompetencie previedol na nového úradníka - *hlavného pokladníka*, a taverník sa stal najvyššou súdnou inštanciou niektorých slobodných kráľovských miest.

S pozvoľným upevňovaním pozícií šľachty sa spája aj činnosť **snemu**. Počiatky uhorských snemov sa spájajú už s vládou dynastie Arpádovcov. Snem ako stavovská inštitúcia vznikol z tzv. súdnych dní, ktoré sa na základe čl. 1. Zlatej Buly Ondreja II. z roku 1222 konali každoročne v Stoličnom Belehrade. Súdne dni čoskoro zanikli, ale idea „snemovania“ (schádzania sa šľachty) pretrvávala, a šľachta sa schádzala najčastejšie v Ostrihome, Budíne alebo Pešti. Šľachtici sa snemu mohli zúčastňovať bez osobitného pozvania, pričom v období feudálnej rozdrobenosti snem ešte nemal postavenie stáleho ústredného orgánu štátnej správy. Ani za vlády Anjouovcov nedošlo k upevneniu pozície snemu,

⁶⁴ ŠVECOVÁ, A. - GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. c. d. s. 66.

pretože zákonodarnú moc realizovala najmä širšia kráľovská rada. Význam snemu vzrástol až za vlády kráľa Žigmunda, za vlády ktorého sa snemy stali pravidelným a riadnym zložkou štátneho života.⁶⁵

4.2 Miestna správa Uhorska v období feudálnej rozdrobenosti

Územie Uhorska sa v období feudálnej rozdrobenosti delilo na komitáty. Na rozdiel od obdobia ranofeudálneho Uhorska, kedy komitáty mali charakter hradskej župy (hradskej komitátov) v období feudálnej rozdrobenosti už komitáty boli šľachtickými. Krajina sa teda členila na šľachtické komitáty. Šľachtické komitáty sa územne prekrývali s pôvodnými hradskejmi komitátmi, s tým rozdielom, že pohraničné a obranné komitáty sa stali súčasťou s nimi susediacich komitátov.

Na čele komitátu stál hlavný župan (ktorý nahradil hradskejho župana) a jeho zástupca podžupan vykonával aj kompetencie dvorského sudcu. Územie komitátu sa členilo na okresy (a pôvodné členenie na centurionáty a dekanáty zaniklo). Na čele okresov stáli slúžni, ktorým pomáhali prísažní prísediaci.

V období feudálnej rozdrobenosti rastie význam miest. Obyvatelia miest sa ešte začiatkom 13. storočia svojim právnym a spoločenským postavením výraznejšie nelíšili od ostatných spoločenských vrstiev, no už v polovici 13. storočia mestá ako centrá obchodu nadobudli význam a ich obyvatelia mali vlastnú správnu autonómiu.⁶⁶ Táto autonómia však neprislúchala jednotlivým obyvateľom mesta, ale mestu ako celku. Mesto však nebolo vlastníkom územia, na ktorom bolo postavené: mesto túto pôdu len držalo z titulu panovníkom udeleného užívacieho práva. Preto panovník mohol mestá aj darovať alebo dať do zálohu.

Významné postavenie medzi uhorskými mestami mali tzv. slobodné kráľovské mestá. Bratislava, Trnava, Košice, Bardejov a Prešov boli tzv. tavernikálnymi mestami, pretože vysielali svojich zástupcov ako prísediaci na tavernikálny súd. Ostatné kráľovské mestá sa odvolávali priamo ku kráľovi, ktoré zastupoval personál. Spomedzi slovenských miest to bola napr. Levoča a Sabinov. Tieto mestá sa nazývali personálistovými mestami.⁶⁷

Významným prvkom samosprávneho charakteru miest bolo právo voľby **mestskej rady**, skladajúcej sa z dvanástich prísažných prísediaci. Spomedzi členov mestskej rady bol volený **richtár** na jeden rok. Odvolať richtára bolo možné len so súhlasom panovníka. Richtár spolu s členmi mestskej rady vykonával správnu ale aj súdnu agendu mestskej záležitosti.⁶⁸

⁶⁵ MOSNÝ, P. - HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. c. d. s. 31.

⁶⁶ Porovnaj s VARSÍK, B.: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In: *Historický časopis*, roč. VI, č. 2, 1958, s. 194.

⁶⁷ K problematike vývoja miest na Slovensku v tomto období pozri bližšie: MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, XXI, 1973, s. 337-367.

⁶⁸ MOSNÝ, P. - HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. c. d. s. 31.

5 Správa verejných záležitostí Uhorska v období stavovskej monarchie

V období stavovskej monarchie dochádza v stredovekej spoločnosti Uhorska k dokončeniu formovania sa troch uzavretých zoskupení označovaných ako stavy (šľachtický stav, mestský stav, poddanský stav). Stavom sa v období stavovskej monarchie chápalo združenie osôb (osôb primárne fyzických a sekundárne aj právnických – slobodných kráľovských miest) vykonávajúcich v rozsahu stanovenom právnym poriadkom spoločne s panovníkom verejnú moc. K stavom patrila v predchádzajúcom období len šľachta, v období stavovskej monarchie sa k nim však pridali aj mešťania ako tretí stav (zástupcovia výhradne slobodných kráľovských miest).⁶⁹ Šľachta si však v tomto systéme zachovávala prevahu.

Za plnoprávny stav boli považovaní len šľachtický a mestský stav slobodných kráľovských miest, pretože len tieto stavy sa podieľali na výkone štátnej moci a správy štátu a vystupovali ako rovnocenní partneri panovníka. Tento systém podielu na moci vychádzal v stredovekom Uhorsku z už spomenutej štátoprávnej teórie *sacra corona regii Hungariae*. Táto ako výraz kráľovskej moci, štátneho územia a personálneho obsahu spoločnosti znamenala, že kráľ bez stavov a stavy bez kráľa nemôžu existovať. Kráľ a stavy vytvárali vzájomnú a nerozlučiteľnú jednotu pri výkone zvrchovanej moci v krajine.

Takéto riadenie krajiny sa prirovnávalo k fungovaniu ľudského organizmu: ľudské telo (štát), ľudská hlava (panovník) a údy tela (stavy). Toto tzv. *organické učenie o štáte* prirovnávajúce riadenie štátu k ľudskému organizmu nebolo výhradne uhorským, ale existovalo aj vo viacerých krajinách vtedajšej Európy.⁷⁰ Osobnú stránku symbolu *sacra corona regii Hungariae* si postupne nárokovala šľachta, ktorá ako jediná sa stala nositeľom všetkých zložiek štátnej moci v krajine. Táto teória bola ustálená aj v Tripartite. Pojem *sacra corona regii Hungariae* v stredovekom Uhorsku nahradzoval pojem štát, a uhorské vládne kruhy sa o túto teóriu opierali fakticky až do konca existencie Uhorska. Aj opieranie sa o túto symboliku bolo vládncami kruhmi Uhorska neskôr zneužívané na potlačanie práv nemaďarských národov.⁷¹

Od 15. storočia dochádza aj v Uhorsku k rastu vzdelanosti, v roku 1467 bola v Bratislave otvorená prvá univerzita na Slovensku *Academia Istropolitana*. Vzdelávanie už nebolo výhradne v kompetencii cirkevných inštitúcií: vznikali aj školy svetského charakteru a vzdelanie zlepšovalo aj možnosti uplatnenia sa v štátnej správe či samospráve.

V 15. storočí vzrástol politický i hospodársky význam miest na Slovensku, čoho výrazom bolo aj prijatie charty mestských kráľovských výsad v dekrete kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1405. Dekrét zaručoval obyvateľom

⁶⁹ ŠVECOVÁ, A. - GÁBRIS, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. c. d. s. 29.

⁷⁰ Pozri bližšie napr. KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: Iura Edition, 2011, s. 307.

⁷¹ MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias po rok 1848*. c. d. s. 23; MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ, M.: *History of state and law on the territory of Slovakia I (from ancient times till 1848)*. c. d. s. 24.

kráľovských miest rovnaké výsady a ich zástupcovia sa mali zúčastňovať na zasadaniach uhorského snemu. Cieľom tohto dekrétu bolo konštituovať samostatný mestský stav ako protipól proti aristokracii, ktorá často panovníkovi odporovala. Panovník predpokladal, že vytvorením samostatného mestského stavu sa sily v krajine vyrovnajú. V praxi sa však zábery panovníka nenaplnili, pretože panovník sa nakoniec so šľachtou zmieril a v nasledujúcich rokoch sám zúžil počet kráľovských miest, pretože mnohé boli zálohované v rukách šľachty. Mestá aj napriek tomu boli dlhodobou oporou panovníka.

V 15. storočí nadobudla význam tzv. valašská pastierska kolonizácia. Valašskou kolonizáciou rozumieme osídľovanie horských oblastí Slovenska na základe valašského práva. Obyvateľstvo, ktoré sa v rámci tejto kolonizácie u nás usádzalo sa venovalo chovu oviec na dovtedy nevyužívaných horských lúkach a pasienkoch. V neskorších fázach valašskej kolonizácie sa nové obyvateľstvo venovalo aj poľnohospodárstvu na horských lúkach a v okolí banských miest uhliarstvu a ťažbe dreva, potrebnému pre banský priemysel.

V 15. storočí pokračuje aj zväčšovanie významu slovenského obyvateľstva v mestách. Z roku 1473 sa nám zachoval prepis a preklad magdeburského mestského práva, známy ako *Žilinská mestská kniha* zapísaná dobovou slovenčinou. Tento preklad je najstaršou právnou pamiatkou vo vtedajšom slovenskom jazyku na Slovensku. Z roku 1476 sa nám zachoval po slovensky písaný text prisahnej formulky členov mestskej rady. Táto formulka aj mená prisahajúcich svedčia o tom, že v druhej polovici 15. storočia v Trenčíne prevládali Slováci. Zároveň je to dôkaz praktického používania slovenčiny aj v úradnom styku: hoci slovenčina oficiálne úradným jazykom nebola (tým bola latinčina), v praxi sa pri „úradovaní“ používala aj slovenčina.

Jedno storočie od vydania *Privilegia pro Slavis* Ľudovítom I., ktorým panovník zabezpečil slovenským mešťanom v Žiline rovnocenné zastúpenie v mestskej rade, riešili obdobný spor aj v Trnave. Roku 1486 vznikol medzi Slovákmi a Nemcami spor o osobu mestského farára a neskôr aj richtára. Tento spor vyústil až do ozbrojeného konfliktu, a tak musel zasiahnuť panovník vydaním osobitnej listiny.⁷² Dokument priamo neriešil, akým pomerom majú byť zastúpení Slováci a Nemci v mestských funkciách, len nariaďuje dôsledné dodržiavanie „starých obyčajov“ a zachovávanie pokoja a mieru pod hrozbou trestu smrti. Táto (aj podobné) správy nasvedčujú, že Slováci v mestách už neboli len pasívnymi prijímateľmi rozhodovania cudzincov, ale sami sa chceli podieľať na rozhodovaní o verejných záležitostiach mesta.

16. storočie je v Uhorsku poznamenané najrozsiahlejšími sociálnymi nepokojmi obdobia feudalizmu. Prejavilo sa to v roľníckom povstaní v roku 1514 známym ako *Dóžovo povstanie* (alebo známe ako roľnícka či sedliacka vojna). Pôvodne krížiacka výprava s približne 40 tisíc mužmi vedená zemanom Jurajom Dóžom zvolaná proti hroziacemu osmanskému nebezpečenstvu sa zmenila na ozbrojené povstanie roľníkov proti šľachte. Povstanie bolo potlačené a ako jeho dôsledok bolo zavedené

tzv. druhé, alebo večné nevoľníctvo, ktorého právne vyjadrenie sa uskutočnilo na uhorskom sneme konanom 18.10.1514 a ustanovenia o ňom boli obsiahnuté aj v Tripartite. (Zrušené bolo až Jozefom II.)⁷³ V rokoch 1519–1526 sa udialo niekoľko banických povstaní na strednom Slovensku, ktorých cieľom bolo zlepšenie sociálnych pomerov baníkov.⁷⁴ Hoci povstania boli porazené, pomohli aspoň k zvýšeniu miezd baníkov a zachovaniu banských pokladníc.

5.1 Ústredná správa štátu Uhorska v období stavovskej monarchie

V období stavovského štátu stál na čele krajiny naďalej formálnoprávne **panovník**. Nástupnícka postupnosť vo vládnucom rode (primogenitúra) bola zásluhou šľachty kombinovaná s voľbou kráľa (tzv. *praelekcia*). Stavby pritom volili celú dynastiu. Voľba kráľa bola však častokrát len formálnym úkonom, kedy šľachta „zvolila“ za panovníka prirodzeného nasledovníka rodu (ktorý by sa na trón dostal na základe zásady primogenitúry aj keby nebol zvolený šľachtou). Zákonný článok z roku 1447 ustálil pravidlo, že voľba panovníka sa má realizovať na riadne zvolanom sneme za účasti riadne zvolanej šľachty.

Panovník pri nástupe do funkcie podpisoval volebnú kapituláciu, v ktorej boli vymedzené práva šľachty, ktoré sa panovník zaväzoval dodržiavať. Napríklad Václav II. sa vo svojej volebnej kapitulácii zaväzoval, že bude dodržiavať „všetky staré slobody a zvyky“ a že „nebude zavádzať škodlivé a ujarmujúce novoty“ (tým sa myslelo nové mimoriadne dane). Účasť šľachty na voľbe panovníka aj podpisovanie volebnej kapitulácie panovníkom pri nástupe na trón sú zjavnými dôsledkami dlhodobého procesu oslabovania moci panovníka a narastania vplyvu šľachty. Zároveň sú aj vyjadrením vyššie spomenutej teórie, ktorá hlásala deľbu moci v krajine medzi stavy a panovníka.

Zákonodarnú moc držal vo svojich rukách kráľ, ktorý sa o ňu delil spolu so stavovským **snemom**. Snem sa do svojej definitívnej podoby dotvoril v 15. storočí. Na stavovskom sneme mali zastúpenie magnáti, preláti a komitátna šľachta, neskôr aj zástupcovia slobodných kráľovských miest. Snem bol fakticky (zatiaľ nie oficiálne) vnútorne členený na Hornú tabulu (boli v nej zastúpení tzv. „veľmoži“⁷⁵ – vysoká šľachta a preláti) a Dolnú tabulu. Niekoľko dní pred

⁷³ Zrušenie nevoľníctva sa udialo patentom Jozefa II. z roku 1785.

⁷⁴ K problematike sociálneho postavenia obyvateľstva Uhorska v stredoveku pozri bližšie JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E.: *Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska (od najstarších čias do roku 1939)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta. 2013. JÁGER, R.: Social care as an organised form of assistance in the territory of Slovakia. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*. Banská Bystrica: Belianum. 2015–2016. s. 125–162.

⁷⁵ Podľa Tripartita tvorili najvyššie postavenú šľachtu tzv. *veri barones regni* (skutoční baróni krajiny) a patrili sem palatín, krajinský sudca, chorvátsky, slavonský a dalmátsky bán, sedmohradský vojvoda, severinský bán, kráľov i kráľovničin taverník, dvorník, pohárnik, stolník, povozník, temešký a bratislavský župan a vranský prior. Dedičné barónstvo sa ustálilo od 16. storočia. Pozri bližšie: GÁBRIŠ, T.: *Rytieri v republike - Zrušenie šľachtických titulov v Československu*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 47.

⁷² KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. c. d. s. 196

zasadnutím snemu sa konali zasadnutia širšej rady, ktorá na základe zák. čl. 25/1495 prejednávala návrhy, o ktorých mal rokovať snem. Reálne postavenie uhorského snemu záviselo aj od mocenského postavenia panovníka. Pred rokom 1536 snem zasadal najčastejšie v Stoličnom Belehrade alebo na Rákošskom poli pri Pešti.

Výkonnú moc v Uhorsku v období stavovskej monarchie mala **kráľovská kancelária**, ktorá sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím znovu spojila do jedného celku, pričom na jej čele už stál personál. Výkonnú moc realizovala aj **kráľovská rada**, taktiež v zjednotenej podobe. K výkonným ústredným hodnostárom krajiny patrili tradiční úradníci (rovnakí ako v predchádzajúcom období) *palatín*, *krajinský sudca*, *taverník* a k nim pribudol nový úradník *personál*. Právomoci ústredných hodnostárov krajiny rovnako ako aj v predchádzajúcom období zostali v podstate nezmenené, len taverníkovi pripadla funkcia najvyššieho sudcu slobodných kráľovských miest (tavernikálnych miest). Personál sa okrem svojich právomocí stal najvyšším sudcom slobodných kráľovských miest označovaných ako mestá personálsa.

5.2 Miestna správa Uhorska v období stavovskej monarchie

V období stavovskej monarchie sa delilo územie Uhorska (podobne ako v predchádzajúcom období) na šľachtické komitáty. Systém komitátnej správy, vytvorený v období feudálnej rozdrobenosti, sa upevnil posilnením samosprávneho charakteru komitátov. Komitáty sa následne členili na okresy. Základnou jednotkou ostali obce. Komitátne úradníctvo sa skladalo z dvoch skupín: a) *kráľovskí úradníci*: hlavný župan, podžupan a notár. Hlavný župan stál na čele komitátu a bol menovaný panovníkom z predstaviteľov vysokej šľachty. V zmysle zák. čl. 60/1486 mal panovník pri výbere a menovaní župana dbať na radu barónov a prelátov. Podľa zák. čl. 57/1498 sa mohol stať županom len ten, kto mal v príslušnej stolici svoju rezidenciu. V čase neprítomnosti hlavného župana ho zastupoval podžupan volený stoličnou šľachtou z kandidátov navrhnutých hlavným županom. Jeho právomoc bola pomerne rozsiahla, a dotýkala sa takmer všetkých oblastí komitátnej správy. Notár vykonával stoličnú písomnú administratívu, zápisnice zo zasadnutí kongregácie, vystavovanie listín a pôvodne bol menovaný hlavným županom z okruhu jeho blízkych. b) *šľachtickí úradníci*: slúžni a prisediaci volení šľachtou. Práve slúžni boli skutočnými predstaviteľmi výkonu stoličnej samosprávy, a boli volení komitátnou šľachtou. V okrese pôsobili spravidla 4 slúžni a boli volení na jeden rok. Mali byť volení z popredných a majetných šľachticov.⁷⁶ Ich pomocnými úradníkmi boli prisázní prisediaci v počte 8 až 10 na jedného slúžneho, ktorých volila komitátna šľachta.⁷⁷ Vykonávali najmä súdnu agendu.

⁷⁶ Toto pravidlo bolo ustanovené nariadením kráľa Žigmunda roku 1453.

⁷⁷ Od roku 1613 boli nahradení tabulárnymi sudcami.

Hlavným orgánom komitátnej správy bola **župná kongregácia**. Kongregácia bola zhromaždením príslušníkov šľachty v danej župe. Kongregácia volila príslušníkov komitátnych orgánov, zástupcov komitátnej šľachty do snemu, vyhlasovanie krajinských zákonov a v neposlednom rade aj rozhodovanie o podstatných záležitostiach komitátu. Hoci kongregácia pôvodne vykonávala aj súdnu právomoc, tieto sa neskôr presunuli na *sédriu*. Kongregácia sa schádzala v podobe zhromaždenia celej komitátnej šľachty (tzv. *generálna kongregácia*), alebo v podobe zhromaždenia šľachty okresu, či zhromaždenia časti šľachty z viacerých okresov (tzv. *partikulárna kongregácia*). Rozhodnutia partikulárnej kongregácie bolo nutné následne potvrdiť na zasadnutí generálnej kongregácie.

V období stavovskej monarchie majú zvláštne postavenie tzv. *kráľovné venné mestá*. Týmto termínom sa označujú mestá a majetky, ktoré v období stavovskej monarchie prislúchali z titulu vena manželkám uhorských kráľov. Prvým, kto udelil manželke tieto mestá bol Žigmund Luxemburský, ktorá roku 1424 udelil svojej manželke viacero slobodných kráľovských miest a majetkov.⁷⁸ Fakticky kráľovná tieto mestá nevlastnila, len prijmy plynúce z týchto miest plynuli do jej pokladne. Panovník tieto mestá nemohol predať alebo darovať, ale aj napriek tomu, ich mohol napr. dať do zálohu, napríklad ak nebol ženatý.

ZÁVER

Verejná správa so svojimi základnými zložkami ústrednou štátnou správou a samosprávou prekonali na území dnešného Slovenska dlhý vývoj. Zatiaľ čo štátna správa na našom území získala základné kontúry až v 9. storočí, prvky miestnej správy môžeme nájsť na našom území výrazne skôr. Už v období existencie Nitrianskeho a Moravského kniežatstva existovala správa miestnych záležitostí, ktorú môžeme považovať za priameho predchodcu miestnej správy obdobia veľkomoravského. A práve riadenie zložiek miestnej správy sa stalo základom neskôr fungujúceho veľkomoravského štátu.

Veľkomoravský štát bol patrimonálnou monarchiou ranofeudálneho typu. Na jej čele stál panovník, ktorý vykonával správu štátu ako správu svojho súkromného majetku. Aj preto, bola jeho moc prakticky neobmedzená, a ostatné zložky riadenia verejných záležitostí fakticky realizovali len vôľu panovníka. Aj správa miestnych záležitostí sa v tomto období realizovala len ako správa majetku panovníka pre územie župy (či menšej územnej jednotky). Oproti obdobným (starším) publikáciám venujúcim sa vývoju štátu a práva na území Veľkej Moravy, sa prikláňame sa k názoru, že Veľká Morava síce vznikla roku 833, ale etablovanie sa štátnych štruktúr v jej podmienkach situujeme do neskoršieho obdobia jej existencie. Nevyhnutné je taktiež podotknúť, že miestna správa Veľkej Moravy kontinuálne fungovala aj po roku 907, kedy sa všeobecne predpokladá,

⁷⁸ Boli to mestá Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Lúbietová, Nová Baňa, Pukanec, Brezno, Krupina a Zvolen, ale aj hrady a hradné panstvá Dobrá niva, Lupta, Šášov, Viglaš a Zvolen. Pozri bližšie KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. c. d. s. 203

že ústredná štátna správa na Veľkej Morave zaniká. A práve miestna správa kontinuálne existujúca aj po zániku ústrednej štátnej správy Veľkej Moravy sa stala základom, na ktorom bol vybudovaný ranofeudálny uhorský štát.

Charakter verejnej správy (ústrednej štátnej správy a samosprávy) v Uhorku v období ranofeudálneho štátu sa výrazne nelíšil od fungovania ústrednej štátnej správy a samosprávy na Veľkej Morave. Panovník (s titulom kráľ) spravoval krajinu ako svoj súkromný majetok, a aj správa na úrovni miestnych jednotiek sa realizovala ako správa panovníckeho majetku pre územie danej župy. Dokonca aj pomenovania niektorých prvkov správy verejných záležitostí majú slovanský pôvod a boli prebraté do starej maďarčiny z domáceho jazyka obyvateľov Veľkej Moravy. (Uvedené konštatujú aj historici v Maďarsku). Práve zjavná podobnosť fungovania prvkov verejnej správy aj zachovaná terminológia označovania niektorých prvkov verejnej správy slovanského pôvodu je nami považovaná za základný kameň, na ktorom stavíme konštatovanie o prebratí mnohých inštitútov riadenia štátnych záležitostí a miestnej správy z Veľkej Moravy do ranofeudálneho Uhorska. Taktiež môžeme konštatovať, že Veľká Morava fakticky nezaničila roku 907, ako sa to často uvádzalo v staršej literatúre, ale len zanikla ústredná moc kniežat'a. Po zániku ústrednej štátnej moci kniežat'a bolo teritórium Veľkej Moravy včlenené do novovznikajúceho uhorského štátu aj s naďalej fungujúcou miestnou správou, a na jej základoch a s pomocou domácej slovanskej aristokracie bol vybudovaný (či len prebudovaný?) štát nový, nadväzujúci na správne tradície pôvodne existujúceho štátneho útvaru.

V období feudálnej rozdrobenosti dochádzalo k oslabovaniu centralizovanej moci panovníka. Panovník, ktorý bol dovtedy vlastníkom všetkej pôdy štátu a ktorý ju dovtedy dával feudálom len do držby, v krátkom čase pôdu „rozdaroval“ do dedičného vlastníctva. Keďže pôda už bola vo vlastníctve (a nie v držbe) šľachty, panovník ju nemohol odobrať ani v prípade odporu šľachty. Panovník tak stratil moc nad feudálmi, ktorí sa stali svojvoľnými, a sami sa stali ako kedy vládcami na ich pôde. Moc panovníka nad krajinou zostala viac menej formálna, ale fakticky sa koncentrovala v rukách feudálov. Správa krajiny, ktorá sa dovtedy realizovala ako správa majetku panovníka, sa zmenila na správu majetku a správu vlastných záujmov aristokracie. Panovník Belo VI. a jeho nasledovníci si uvedomovali oslabenie centrálnej moci panovníka a snažili sa snažili sa kráľovskú moc konsolidovať. Podarilo sa to však až o storočie neskôr, panovníkom z rodu Anjouovcov.

Práve vláda Karola Róberta z Anjou a Ľudovíta Veľkého priniesli výraznejšiu konsolidáciu centrálnej moci panovníka, avšak postavenie panovníka a oprávnenia kráľa už nenadobudli taký charakter, ako tomu bolo v období ranofeudálneho štátu a práva. Panovník stál na čele štátu, avšak o moc sa delil s aristokratmi. Práve tu možno vidieť formovanie sa orgánu, neskôr reprezentujúceho „národ v politickom slova zmysle“, stavovského snemu, ktorý mal za cieľ vytvárať protipól voči panovníkovi pri riadení krajiny. Šľachta teda nepriamo participuje na riadení krajiny ako celku, s panovníkom sa delí o výkon ústrednej štátnej správy a prostredníctvom župných kongregácií sa zúčastňuje aj na riadení miestnej samosprávy. Tento model

vzájomnej účasti panovníka a aristokracie na vedení ako ústrednej štátnej správy ako aj miestnej správy sa viac menej uplatňuje aj v období uhorského štátu v období novoveku.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ADAMOVÁ, K.: *Světla a stíny středověkého práva*. Praha: Havlíček Brain Team, 2006.
- BEČKOVÁ, K.: *Staré město*. Praha: Schola ludus Pragensia, 2005.
- BEŇKO, J. et al.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*. Bratislava: Dom slovenskej literatúry, 1998.
- BEZDĚČKA, P. - ČOUPEK, J. - GALUŠKA, L. - POJSL, M. - TARCALOVÁ, L.: *Staré Město v proměnách staletí*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2000.
- DANIŠ, M.: *Východná Európa v stredoveku*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010.
- FIŠER, Z.: Slavná minulosť Starého Města... (Počátky velkomoravských výzkumů v dopisech Antonína Zelnitia Antonínu Breitenbacherovi). In: *Slovácko : společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí Uherské Hradiště*. Slovácké muz. v Uherském Hradišti 41, 2000, s. 199-210.
- GÁBRIŠ, T. - JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016.
- GÁBRIŠ, T.: *Rytieri v republike - Zrušenie šľachtických titulov v Československu*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018.
- GALUŠKA, L.: *Slované, doteky předků : o životě na Moravě 6.-10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004.
- GALUŠKA, L.: Antonín Zelnitius a Vilém Hrubý - objevitelé staroslovanského Velehradu. In: *Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka*, 28, č. 4, 1992.
- HRUBÝ, V.: *Staré Město-Velehrad - ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.
- JÁGER, R.: *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017.
- JÁGER, R.: Titulatura velkomoravských panovníků. In: *Teoretické úvahy o práve*. Trnava: TRUNI, 2016.
- JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E.: *Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska (od najstarších čias do roku 1939)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 2013.
- JÁGER, R.: Social care as an organised form of assistance in the territory of Slovakia. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*. Banská Bystrica: Belianum. 2015-2016. s.125-162.

JANKOVICSNÉ TÁLAS, A.: Nádor (Palatín). In: *Etimológiai Szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete (Etymologický slovník: Pôvod maďarských slov)*. Budapešť: TINTA Könyvkiadó, 2006.

KLANICA, Z.: *Velkomoravské Mikulčice-národní kulturní památka*. Hodonín: Muzeum Hodonínska, 1990.

KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19.storočia*. Bratislava: Fortuna print, 1998.

KÓNYA, P. a kol.: *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.

KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne a informačné centrum, 2005.

KRSKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: Iura Edition, 2011.

LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva*. Bratislava: Iura edition, 2002.

LYSÝ, M.: Transformácia kmeňovej spoločnosti na štát, vznik Veľkej Moravy a Uhorska. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comeniae*. Tomus XXVIII. Bratislava: UK, 2010.

LYSÝ, M.: Štátna forma Veľkej Moravy. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2009*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009.

LYSÝ, M.: *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnem stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014.

LYSÝ, M.: Titul mojmirovských panovníkov. In: *Historia et theoria iuris*. 2013, vol. 5, issue 1.

MIČKOVÁ, Z.: *Latinčina pre študentov práva*. Banská Bystrica: Belianum, 2018.

MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15.storočia. In: *Historický časopis*, XXI, 1973, s.337-367.

MARSINA, R. – MAREK, M.: *Tatársky vpád*. Budmerice: Veda, 2008.

MAREŠOVÁ, K.: *Uherské Hradište - Sady, staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Brno: Moravské muzeum, 1983.

MOSNÝ, P.: *Štátoprávny náčrt dejín Veľkej Moravy*. In: *Z dziejów prawa*, 2012, vol. 5, issue 13.

MOSNÝ, P. - HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovenku*. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, 2005.

MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias po rok 1848*. Šamorín: Heuréka, 2010.

MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias po rok 1848*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015.

MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ.: *History of state and law on the territory of Slovakia I (from ancient times till 1848)*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.

MOSNÝ, P. - LACLAVÍKOVÁ, M.: *Výbrané kapitoly z vývoja právnych inštitútov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2013.

MÚCSKA, V.: *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004.

ONDROVÁ, J.: Súdna ochrana územnej samosprávy. In: *Výbrané otázky samosprávy a práva Európskej únie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 2010, s. 87-97.

ONDROVÁ, J.: Normotvorná pôsobnosť územných samosprávnych celkov v judikatúre Ústavného súdu Slovenskej republiky. In: *Aktuálne problémy a výzvy verejnej správy*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 180-187.

ONDROVÁ, J.: Princíp územnej samosprávy ako jeden z princípov moderného konštitucionalizmu .In: *Štát a právo*. Bratislava : Občianske združenie Štát a právo, 2014. Roč. 1, č. 2 (2014), s. 198-212.

ONDROVÁ, J.: Samostatná a prenesená pôsobnosť obce. In: *Teória a prax komunálnej normotvorby*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 67-75.

ONDROVÁ, J.-SKALOŠ, M.: Systém verejnej správy v historicko-právnom kontexte Slovenska. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2017, s. 290-352.

PETROVICS, I.: Nádor (Palatín). In: *Korai magyar történeti lexikon 9–14. Század*. Budapešť: Akadémiai Kiadó. 1994.

POULÍK, J.: *Mikulčice : Velkomoravské mocenské ústředí*. Praha: Olympia, 1974;

PROCOPIOS. *De belo Gothico*, prístupné napr. v: NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů - základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Nákladem Bursíka a Kohouta, 1911.

ROLEC, I. - GALUŠKA, L. - VAŠKOVÝCH, M.: *Památník Velké Moravy. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum*, 2002.

SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava: AEPress, 2002.

SOMMER, P.: *Svatý Prokop – z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007.

SLÁMA, J.: Nejstarší kontakty Čech s křesťanským světem. In: DOLEŽALOVÁ, E.(ed.): *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*. Praha: Lidové noviny, 2011, s.13-20.

STANISLAV, J.: Bratislava - Prešporok - Pressburg - Pozsony (Pôvod stredovekej Bratislavy. Vysvetlenie mien). In: *Slovanská Bratislava I. sborník příspěvků k dějinám hlavního města Bratislavy*. Bratislava, 1948, s. 22-49;

STEINHÜBEL, J.: *Kapitoly z najstarších českých dějin 531 – 1004*. Kraków: Spolek Slovákov v Poľsku, 2011.

STEINHÜBEL, J.: *Nitranské kniežatstvo : počiatky stredovekého Slovenska : rozprávania o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. Storočia*. Bratislava: Veda, 2004.

- STEINHÜBEL, J.: Bitka pri Bratislave 4. júla 907. In: *Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2007.
- ŠPAŇÁR, J. - HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský/slovensko-latinský slovník*. Bratislava: SPN, 1998.
- TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1977.
- TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- ULIČNÝ, F.: Výsady spišských miest z roku 1271. In: *Slovenská archivistika*, roč. XVI, 1981, č.1.
- VARSÍK, B.: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In: *Historický časopis*, roč. VI, č.2, 1958.
- ZSOLDOS, A.: *Magyarország világi archontológiája, 1000–1301*. Budapešť: História, MTA Történettudományi Intézete, 2011.

Doc. JUDr. PhDr. Róbert Jäger, PhD.
Univerzita Mateja Bela
Právnická fakulta, Katedra dejín štátu a práva
e-mail: robert.jager@umb.sk